

ROZDZIAŁ V

MAREK MENKISZAK, ANDRZEJ SZEPTYCKI

OBSZAR WNP: CZAS PRZESILENIA

ROSJA: JESIEŃ PATRIARCHY

Rok 2012 przyniósł polityczne przebudzenie najbardziej aktywnej części rosyjskiego społeczeństwa. Masowe, jak na Rosję, protesty były oznaką jego zmęczenia autorytarnymi praktykami i systemową korupcją. I choć stopniowo wygaszały, wobec słabości instytucjonalnej opozycji i represyjno-populistycznej reakcji władz, to pojawiły się oznaki znacznie groźniejsze dla dalszego funkcjonowania coraz bardziej spersonalizowanego systemu autorytarnego: narastające spory w łonie elity rządzącej. Rosyjska gospodarka, mimo niezłych wskaźników makroekonomicznych generowanych głównie przez utrzymującą się koniunkturę surowcową, zaczęła wykazywać oznaki spowolnienia. Rosyjska polityka zagraniczna w coraz większym stopniu stawała się zakładnikiem obsesji prezydenta Putina i części jego bliskich współpracowników, co doprowadzało do wyraźnego ochłodzenia stosunków z Zachodem.

Polityka wewnętrzna: pyrrusowe zwycięstwo Putina

Rok 2012 wydawał się udany dla Władimira Putina, który w faktycznie bezalternatywnych (w sensie realnej konkurencji) wyborach prezydenckich 4 marca 2012 roku potwierdził swą polityczną hegemonię i uzyskał formalną legitymację, wygrywając już w pierwszej turze (z oficjalnym wynikiem 63,6% głosów). Dzięki temu 7 maja został zaprzysiężony na kolejną (formalnie trzecią, a faktycznie czwartą) kadencję, otwierającą mu perspektywę rządów przynajmniej do 2024 roku¹.

Co więcej, dość masowe, jak na Rosję, polityczne protesty skierowane faktycznie głównie przeciwko niemu (które na przełomie 2011 i 2012 r. wywołały poważne zaniepokojenie w rządzącej elicie) stopniowo wygaszały. Dziesiątki tysięcy ludzi, które uczestniczyły w legalnych, pokojowych marszach i wiecach² – głównie w Moskwie, a w mniejszej liczbie w kilkudziesięciu innych miastach Rosji – nie uży-

¹ Władimir Putin rządził Rosją jako p.o. prezydent od 31 grudnia 1999 r., a następnie przez dwie 4-letnie kadencje jako prezydent FR (maj 2000 – maj 2008), później premier (a faktycznie główny decydent) przy prezydencie Dmitriju Miedwiediewie (maj 2008 – maj 2012). Zgodnie z obecnymi zapisami Konstytucji FR Władimir Putin będzie miał możliwość pełnienia funkcji prezydenta FR maksymalnie przez dwie kolejne 6-letnie kadencje.

² Większe demonstracje odbyły się: 10 grudnia 2011 r., 4 lutego, 5 marca, 6 maja, 12 czerwca, 15 września 2012 r. i 13 stycznia 2013 r.

skwały spełnienia żadnego ze swoich istotnych postulatów³. Liczebność uczestników protestów miała tendencję spadkową, wśród organizatorów dochodziło do podziałów. Podtrzymaniu dynamiki ruchu nie pomogło ani pojawienie się haseł socjalnych (w związku z niepopularnymi społecznie podwyżkami, m.in. opłat komunalnych jesienią 2012 r.), ani próba podjęcia przez część organizatorów działań bardziej radykalnych⁴.

Wzrost aktywności politycznej społeczeństwa nie wzmocnił także istotnie zinstytucjonalizowanej opozycji. Mimo wejścia w życie w kwietniu 2012 r. znowelizowanej ustawy o partiach politycznych, dzięki której zaczęły się rejestrować stare i nowe partie opozycyjne, pozostawały one rozdrobnione i słabe. Płonne okazały się nadzieje na sukces opozycji w kolejnych wyborach regionalnych i lokalnych (zwłaszcza 14 października 2012 r.)⁵. Przy okazji można się było przekonać, że **dwie najistotniejsze zmiany prawne z pakietu minireform ogłoszonego przez odchodzącego prezydenta Miedwiediewa w grudniu 2011 r. (zob. *Rocznik Strategiczny 2011/12*): znaczące ułatwienie rejestracji partii politycznych oraz przywrócenie powszechnych wyborów szefów regionów, nie zmieniały autorytarnej istoty reżimu politycznego w Rosji.** Partie opozycyjne z ograniczonym dostępem do największych mediów, brakiem funduszy na kampanię wyborczą i wobec zmasowanej propagandy państwowej na korzyść Jednej Rosji i innych narzędzi tzw. reżimu administracyjnego władz nie mogły być poważną konkurencją dla rządzącego układu. Do tego ich skłócenie ze sobą liderzy nie cieszyli się zaufaniem społecznym. W przypadku wyborów gubernatorskich szanse opozycji przekreśliły podjęte przez władze kroki asekuracyjne⁶. Pokazywało to, że ustępstwa władz były jedynie pozorne.

Tym samym nadzieje części obserwatorów na polityczne reformy wymuszone przez presję społeczeństwa albo też na demokratyczną rewolucję w Rosji oka-

³ Były wśród nich: odwołanie szefa Centralnej komisji Wyborczej Władimira Czurowa, rozwiązanie Dumy Państwowej i powtórzenie wyborów parlamentarnych, zapewnienie uczciwych i demokratycznych wyborów prezydenckich, zaprzestanie represji politycznych i zwolnienie więźniów politycznych, rezygnacja z wprowadzania zakazu adopcji sierot przez obywateli USA.

⁴ M.in. nie powiodła się próba okupacji pl. Puszkina w Moskwie 5 marca (czego symbolem była farsa w postaci namiotu postawionego w fontannie przez jednego z liderów protestu, radykalnie lewicowego Siergieja Udalcowa). Podjęta przez część demonstrantów 6 maja próba przełamania kordonów policji i marszu w kierunku Kremla doprowadziła do starć z policją, zakończonych masowymi aresztowaniami, a następnie procesami kilkunastu ich uczestników. Pojedyncze nielegalne wiece przyciągały niewielu uczestników i były z reguły szybko pacyfikowane przez policję.

⁵ Poza Moskwą (gdzie kandydaci opozycyjni i niezależni zdobyli w marcu 2012 r. około jednej trzeciej mandatów w wyborach do rad rejonowych) opozycja uzyskała pojedyncze stanowiska merów (Togliatti i Jarosławia) i pojedyncze mandaty w radach lokalnych (najwięcej partia Jabłoko w Jarosławiu). Październikowe wybory przyniosły za to sukces partii władzy Jedna Rosja, która wygrała wszystkie (8) wybory na gubernatorów i do regionalnych legislatyw. Szerzej zob. J. Rogoża, „Wybory lokalne w Rosji – porażka opozycji i rosnące koszty polityczne zwycięstwa władz”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 17 października 2012 r.

⁶ Po pierwsze Kreml wymienił szefów kilkunastu regionów, w których spodziewał się kłopotów, przed upływem kadencji dotychczasowych gubernatorów. Po drugie wpisany do ustawy tzw. filtr municypalny (obowiązek zebrania podpisów 5–10% członków lokalnych legislatyw) skutecznie blokował nieakceptowane przez Kreml kandydatury. Wreszcie w styczniu 2013 r. prezydent Putin zainicjował rewizję ustawodawstwa: ponowną rezygnację z powszechnych wyborów tam, gdzie ze względu na miejscową specyfikę nie chcą tego same regiony – faktycznie wszędzie tam, gdzie nie żyćzy sobie tego sam prezydent.

zały się płonne. Jednakże polityczne zwycięstwo Władimira Putina było w istocie pyrrusowe. Pojawiły się bowiem symptomy zjawiska potencjalnie bardzo groźnego dla stabilności systemu putinowskiego: narastające napięcia i spory w łonie rządzącej elity. Co prawda konflikty personalne w złożonej z różnych grup interesów elicie putinowskiej istniały od momentu, gdy tylko znalazła się ona u władzy, ale nigdy jeszcze nie przybrały form tak jawnych.

Jedną z przyczyn tego zjawiska była podjęta w 2008 r. przez Putina decyzja o formalnej, czasowej sukcesji na stanowisku prezydenta na rzecz Dmitrija Miedwiediewa. I choć wybór okazał się trafny: Miedwiediew nie miał dość siły i odwagi, by zawalczyć już teraz o realne przywództwo w elicie, to jednak skupił wokół siebie grono urzędników i ekspertów, którzy dostrzegli w nim szansę na umocnienie własnych pozycji i popychali go do konfliktu z Putinem. Ogłoszona 24 września 2011 r. decyzja o kolejnej rotacji na szczycie i jej konsekwencje przyniosły Miedwiediewowi wiele upokorzeń⁷. Była to cena, jaką był gotów zapłacić za stanowisko premiera i rządowe nominacje dla kilku swoich bliskich współpracowników (zwłaszcza Arkadija Dworkowicza, który został wicepremierem ds. przemysłu i energetyki). Wydaje się, iż Miedwiediew kalkulował, że Putin będzie słabnąć, co dzięki odpowiedniej grze politycznej miałyby otworzyć przed obecnym premierem drogę do przyszłej prezydentury (być może już w 2018 r.) i realnego (a nie tylko formalnego) przywództwa⁸.

Świadomy tego prezydent Putin zarówno nie szczędził Miedwiediewowi i jego rządowi oficjalnej krytyki⁹, jak i nie reagował na uderzające w nowego premiera insynuacyjne publikacje¹⁰. Premier nie rywalizował natomiast otwarcie z prezydentem, lecz *de facto* z nieformalnym człowiekiem numer 2 w rządzącej elicie – Igorem Sieczynem. Ten przyjaciel i zaufany współpracownik Władimira Putina dzielił z prezydentem konserwatywne poglądy i spiskową wizję świata. Mimo iż jego formalna

⁷ Przestał istnieć rządzący tandem, a Miedwiediew (jeszcze jako „urzędujący prezydent”, jak określał go odąd Putin, a następnie – od 7 maja 2012 r. – premier) powrócił do roli lobbyisty i potencjalnego zderzaka (polityka, który może zostać poświęcony w przypadku podyktowanych kryzysem gospodarczym niepopularnych społecznie decyzji). Premier musiał także stanąć na czele partii władzy Jedna Rosja (formalnie 26 maja 2012 r.), popularnie nazywanej przez licznych jej krytyków „partią żulików i złodziei”.

⁸ Jego ambicje zdradzał m.in. wywiad dla agencji Bloomberg 23 stycznia 2013 r., w którym stwierdził, że nie wyklucza kandydowania na prezydenta w 2018 r., choć nie przeciwko Putinowi. Sugerowało to, iż liczy na to, że Putin podejmie wówczas decyzję o niekandydowaniu (lub zostanie do niej zmuszony).

⁹ Najbardziej spektakularna była publiczna ostra krytyka rządu przez Putina podczas zwołanej naradę narady w letniej rezydencji prezydenckiej w Soczi 18 września 2012 r. (formalnym powodem był projekt budżetu – zob. dalej). Na spotkanie nie przyjechał premier Miedwiediew.

¹⁰ W szczególności w lipcu 2012 r. w niszowej gazecie *Kompanija* ukazał się artykuł opisujący biznesowe zaplecze premiera Miedwiediewa, sugerujący m.in. praktyki korupcyjne Arkadija Dworkowicza; w sierpniu 2012 r. w Internecie krążył profesjonalnie zmontowany film dokumentalny (o jego produkcji podejrzewano 5 Kanał kontrolowany przez przyjaciela Putina – Jurija Kowalczuka) oskarżający Dmitrija Miedwiediewa o bierność i zbrodniczą nieudolność w trakcie wojny rosyjsko-gruzińskiej 2008 r.; w styczniu 2013 r. kolejny taki film znów krytykował Miedwiediewa, tym razem za jego stanowisko wobec kryzysu w Libii w 2011 r. Szerzej zob. J. Rogoża, „Mała destabilizacja: nasilenie sporów w rosyjskiej elicie władzy”, *Komentarze OSW* z 27 września 2012 r.

pozycja uległa osłabieniu¹¹, to jednak faktycznie on, we współpracy z prezydentem, miał decydujący wpływ na kluczowy dla rosyjskiej gospodarki sektor energetyczny. Jego ambicje przekształcenia Rosniefti w naftowy odpowiednik Gazpromu oraz ekspansji w branży elektroenergetycznej, którą również nieformalnie kontrolował, napotykały jednak zacieklej opór wicepremiera Dworkowicza, wspieranego po cichu przez premiera Miedwiediewa. Publiczny spór Dworkowicza i Sieczyna (obydwaj m.in. pisali listy do prezydenta Putina, których treść przekazywali mediom) co prawda umożliwił prezydentowi Putinowi odgrywanie roli arbitra, ale obnażał także brak spójności rządzącej elity. Inne spory i napięcia pomiędzy jej członkami, zwłaszcza dotyczące kontroli nad aktywami gospodarczymi, obejmowały również prezesa Gazpromu Aleksieja Millera oraz współwłaściciela Gunvoru i Novateku Giennadija Timczenkę¹².

Spór Dworkowicz–Sieczyn był także symptomem szerszego zjawiska: przeniesienia centrum decyzyjnego państwa z powrotem do ośrodka prezydenckiego, zwłaszcza Administracji Prezydenta FR (tak jak było do 2008 r.), i faktycznego dublowania funkcji rządowych przez część urzędników Administracji Prezydenta (wielu byłych członków rządu Putina znalazło się w Administracji Prezydenta, zazwyczaj jako prezydenccy doradcy). Mimo iż w nowym rządzie premiera Miedwiediewa zatwierdzonym przez Dumę Państwową 21 maja 2012 r. wymieniono trzy czwarte składu, nie oznaczało to jednak ani zmiany polityki, ani wzmocnienia rządu¹³.

¹¹ W maju 2012 r. przestał pełnić funkcję wicepremiera ds. przemysłu i energetyki, został za to mianowany szefem państwowego koncernu naftowego Rosnieft', prezesem rady nadzorczej państwowego holdingu Rosnieftiegaz i sekretarzem nowo utworzonej w czerwcu 2012 r. prezydenckiej komisji ds. strategii rozwoju kompleksu paliwo-energetycznego, notabene dublującej podobną komisję rządową kierowaną przez Dworkowicza.

¹² Szerzej zob. J. Rogoża, „Mała destabilizacja...”, op. cit.

¹³ Por. J. Rogoża, „Rząd Miedwiediewa po myśli Putina”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 23 maja 2012 r.

Tabela 1
Ważniejsze rozłady kadrowe we władzach FR w maju 2012 r.

Stanowisko	Osoba zdymisjonowana	Nowa funkcja osoby zdymisjonowanej	Osoba nominowana	Poprzednia funkcja i uwagi
wicepremier ds. przemysłu i energetyki	Igor Sieczyn	szeft koncernu naftowego Rosneft; sekretarz prezydenckiej komisji ds. kompleksu paliwowo-energetycznego	Arkadij Dworkowicz	doradca prezydenta Miedwiediewa, bliski Dmitrijowi Miedwiediewowi
wicepremier ds. społecznych	–	–	Olga Golodiec	wicemmer Moskwy ds. społecznych
minister spraw wewnętrznych	Raszyd Nurgalijew	zastępca sekretarza Rady Bezpieczeństwa (organu doradczego prezydenta)	Władimir Kołokolcew	szeft Głównego Zarządu Spraw Wewnętrznych Moskwy
minister energetyki	Siergiej Szmatko	–	Aleksandr Nowak	wiceminister finansów, bliski Igorowi Sieczynowi
minister przemysłu i handlu	Wiktor Christienko (do lutego 2012)	szeft kolegium wykonawczego Eurazjatyckiej Komisji Gospodarczej	Denis Manturow	wiceminister przemysłu i handlu, bliski Siergiejowi Czemezowowi
minister rozwoju gospodarczego	Elwira Nabiullina	doradca prezydenta	Andriej Biełousow	wiceminister rozwoju gospodarczego
minister zasobów naturalnych i ekologii	Jurij Trutniew	doradca prezydenta	Siergiej Donskoj	wiceminister zasobów naturalnych i ekologii
minister transportu	Igor Lewitin	doradca prezydenta	Maksim Sokolow	urzędnik kancelarii premiera Putina
minister łączności	Igor Szczegolew	doradca prezydenta	Nikołaj Nikiforow	wicepremier i minister łączności Tatarstanu
minister zdrowia	Tatiana Golikowa	doradca prezydenta	Weronika Skworcowa	wiceminister zdrowia

Tabela 1 – cd.

minister edukacji	Andriej Fursienko	doradca prezydenta	Dmitrij Liwanow	rektor Moskiewskiego Instytutu Stali i Stopów
minister ds. sytuacji nadzwyczajnych	Siergiej Szojgu	gubernator obwodu moskiewskiego (do listopada 2012)	Władimir Puczkow	wiceminister ds. sytuacji nadzwyczajnych
minister ds. rozwoju Dalekiego Wschodu FR [nowy resort]	–	–	Wiktor Iszajew	przedstawiciel prezydenta w Dalekowschodnim OF
minister ds. otwartego rządu [nowy resort]	–	–	Michaił Abyzow	doradca prezydenta Miedwiediewa

Oprac. M. Menkiszak na podstawie materiałów OSW autorstwa J. Rogoży i mediów rosyjskich.

Zjawiskiem nowym była natomiast publiczna krytyka niektórych kontrowersyjnych inicjatyw legislacyjnych prezydenta Putina (część z nich formalnie była inicjowana przez pojedynczych deputowanych Jednej Rosji) przez premiera i/lub niektórych członków rządu i rządzącej elity. Dotyczyło to z reguły wybranych projektów zwiększających represyjność systemu lub inicjatyw uderzających w osobiste interesy członków elity, takich jak: ustawa o ochronie dzieci przed szkodliwymi treściami w Internecie, o zakazie reklamy alkoholu w mediach, ustawa zakazująca m.in. adopcji rosyjskich sierot przez obywateli USA, projekt ustawy o zakazie posiadania nieruchomości i kont bankowych za granicą przez urzędników państwowych¹⁴. Mogło to świadczyć o postępującym rozprzężeniu w łonie rządzącej elity i słabnącym autorytecie Władimira Putina.

Obraz dopełniały **informacje i plotki o złym stanie zdrowia Władimira Putina.** Rzeczywiście, w październiku i listopadzie 2012 r. Putin prawie wcale nie pojawiał się na Kremlu (gości przyjmował w swojej podmoskiewskiej rezydencji w Nowo-Ogariowie) i nie podróżował. Co więcej, odwołał w tym czasie kilka podróży zagranicznych (do Pakistanu, do Indii, do Turcji). Półoficjalna wersja o drobnej kontuzji nie wzbudzała zaufania (pojawiały się pogłoski o poważnym chronicznym schorzeniu), co nie tylko zrujnowało pieczołowicie kształtowany przez długie lata przez kremlowskich PR-owców wizerunek Władimira Putina jako nadzwyczaj sprawnego fizycznie „prawdziwego mężczyzny”, lecz także po raz pierwszy skłoniło rosyjskie elity do refleksji na temat potencjalnego następcy Putina w roli przywódcy.

Wobec pojawiających się oznak rozprzężenia systemu Kreml nie pozostawał jednak bierny. Polityczna taktyka obejmowała działania zmierzające w trzech kierunkach: zniechęcenia obywateli do angażowania się w działalność opozycyjną, mobilizowania bardziej konserwatywnej części społeczeństwa oraz dyscyplinowania rządzącej elity.

Aby **zniechęcić obywateli do aktywności opozycyjnej**, Kreml podejmował z jednej strony działania represyjne: wobec większości członków Komitetu Koordynacyjnego organizującego protesty wszczęto pod różnymi pretekstami postępowania karne; kilkanaście osób uczestniczących w zamieszkach 6 maja znalazło się w areszcie, a w pierwszym procesie jeden z aresztowanych został skazany w listopadzie 2012 r. na 4,5 roku kolonii karnej; deputowanego do Dumy Państwowej z ramienia Sprawiedliwej Rosji, zaangażowanego w protesty, Giennadija Gudkowa pozbawiono mandatu; szykany spotykały osoby umieszczające krytyczne komentarze w Internecie. Oprócz tego kontrolowane przez Kreml media (zwłaszcza telewizja NTV) wszczęły kampanię dyskredytowania liderów opozycji, w tym przy użyciu materiałów operacyjnych służb specjalnych, zarzucając części z nich (szczególnie Siergiejowi Udalcowowi) przygotowania do zamachu stanu przy współpracy z obcymi wywiadami. Wreszcie zainicjowano zmiany legislacyjne mające na celu utrudnienie działalności opozycyjnej bądź niezależnej.

¹⁴ Krytyczne opinie formułowali w pojedynczych kwestiach nie tylko Dmitrij Miedwiediew i członkowie rządu o bardziej liberalnych poglądach, lecz także dotąd bezwzględnie lojalni wobec Putina – szef MSZ Siergiej Ławrow (w kwestii adopcji) czy przewodniczący Dumy Państwowej Siergiej Naryszkin (w kwestii zakazu posiadania kont i nieruchomości).

Tabela 2
Putinowskie kontrreformy

Data	Akt prawny	Istota	Uwagi
5 czerwca 2012	nowelizacja ustawy o zgromadzeniach publicznych i Kodeksu wykroczeń administracyjnych	wysokie kary grzywny dla organizatorów nielegalnych i legalnych protestów prowadzących do szkód materialnych lub uszczerbku na zdrowiu; zakaz organizowania protestów przez osoby dwukrotnie karane administracyjnie	w przypadku zorganizowania prowokacji ułatwia represje wobec organizatorów protestów lub ogranicza same protesty
11 lipca 2012	nowelizacja ustawy o ochronie dzieci	daje rządowej agencji Roskomnadzor prawo do zamykania stron internetowych, na których pojawiają się szkodliwe treści (np. pornografia dziecięca, propaganda narkotyków czy samobójstw)	w przypadku prowokacji (np. umieszczenia szkodliwych treści w komentarzach internautów) daje pretekst do zamykania niewygodnych dla władz stron internetowych
13 lipca 2012	nowelizacja ustawy o organizacjach pozarządowych	nadaje status „agentów zagranicznych” organizacjom pozarządowym aktywnym w sferze politycznej, zastrzegając wymogi sprawozdawcze; zaostriża kary za naruszenia proceduralne; wprowadza wysokie kary za nawoływanie do nieposłuszeństwa obywatelskiego	piętnuje i utrudnia działalność organizacjom pozarządowym korzystającym ze wsparcia z zagranicy
13 lipca 2012	nowelizacja Kodeksu karnego	przywraca karalność (zniesioną z inicjatywy prezydenta Miedwiediewa w czerwcu 2011 r.) i wprowadza wysokie grzywny za szeroko definiowane „oszczerstwo”	może być wykorzystane do ograniczenia swobody wypowiedzi (zwłaszcza krytyki władz), zachęcać media do autocenzury
21 grudnia 2012	ustawa o środkach oddziaływania na osoby uczestniczące w naruszeniu podstawowych praw i wolności ludzkich, praw i wolności obywateli FR	m.in. zakazuje adopcji dzieci do USA; zakazuje obywatelom USA działalności politycznej w Rosji; zakazuje działalności w Rosji organizacji pozarządowych korzystających ze wsparcia finansowego z USA	ogranicza możliwości adopcji zagranicznych; ogranicza swobodę działania organizacji pozarządowych

Oprac. M. Menkiszak na podstawie materiałów OSW autorstwa J. Rogoży i mediów rosyjskich.

Przygotowywane były także inne kontrowersyjne zmiany prawne, a wśród nich ustawa o wolontariacie, która miała sformalizować i poddać ścisłej kontroli państwa aktywność wolontariuszy działających m.in. w przypadku klęsk żywiołowych¹⁵.

Kreml podjął też **działania służące mobilizacji konserwatywnej części społeczeństwa**. Temu celowi służyło m.in. surowe potraktowanie członkiń punkowej feministycznej grupy Pussy Riot, które w lutym 2012 r. aresztowano po politycznym happeningu w cerkwi Chrystusa Zbawiciela w Moskwie¹⁶. Kontrolowane przez państwo media wykorzystały tę sprawę do przeciwstawienia wizerunku „zdemoralizowanych rosyjskich liberałów” i „dekadencego Zachodu” – „zdrowej większości” rosyjskiego społeczeństwa, odwołującego się do wartości prawosławnych. W Dumie Państwowej z poduszczenia Kremla zainicjowano w styczniu 2013 r. projekt ustawy o zakazie „propagandy homoseksualizmu” wśród nieletnich (przewidziano kary grzywny) i zapowiedziano uchwalenie ustawy o ochronie uczuć religijnych. Sam prezydent Putin natomiast coraz wyraźniej w swych wystąpieniach odwoływał się do wartości duchowych i mówił o konieczności moralnego odrodzenia rosyjskiego społeczeństwa¹⁷. Można w tym było dostrzec chęć pokazania się prezydenta w roli lidera „moralnej większości” narodu przeciw „zdeprawowanej” liberalnej opozycji. Była to także najwyraźniej zapowiedź uruchomienia nowego konserwatywnego projektu politycznego (od dłuższego czasu mówiło się bowiem o idei radykalnej reformy partii władzy Jedna Rosja). Takim projektem miał się stać reaktywowany Ogólnorosyjski Front Narodowy (wcześniej służący jako platforma Władimira Putina w kampanii przed wyborami prezydenckimi). Miał on stanowić wizerunkową alternatywę nie tylko dla liberalnej opozycji, lecz także dla skompromitowanej partii władzy Jedna Rosja, która weszła w 2013 roku w proces rozkładu.

Zaniepokojony zapewne systematycznym spadkiem swoich notowań (które w styczniu 2013 r. osiągnęły najniższy od dwunastu lat pułap 62% poparcia¹⁸) Władimir Putin uciekał się też do coraz bardziej populistycznej retoryki w polityce gospodarczej (zob. dalej). **Elementem populizmu, ale także działaniem nakierowanym na zdyscyplinowanie elity rządzącej, była kampania walki z korupcją wśród urzędników państwowych zainicjowana przez Kreml w listopadzie**

¹⁵ Idea takiej regulacji pojawiła się po dramatycznej powodzi w Kraju Krasnodarskim na początku lipca 2012 r., gdzie zginęło około 145 osób (głównie w zalanym mieście Krymsk). Niewłaściwe funkcjonowanie systemu ostrzegawczego i niezbyt udolnie prowadzona akcja ratunkowa wywołały społeczną krytykę władz regionalnych i federalnych. Kontrastowało to z masową, spontaniczną i dobrze zorganizowaną społeczną akcją pomocy dla poszkodowanych. Władze zdawały się jednak obawiać takiej niezależnej od państwa aktywności i koncentrowały na pacyfikowaniu przejawów niezadowolenia, wysyłając do regionu zmasowane siły porządkowe. Szerzej zob. J. Rogoża, „Powódź na Kubaniu: klęska żywiołowa w cieniu polityki”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 11 lipca 2012 r.

¹⁶ Po *de facto* pokazowym procesie, wbrew protestom i akcjom wsparcia wśród liberalnej części rosyjskiej inteligencji i zagranicznych artystów, skazano je w połowie sierpnia 2012 r. za obrazę uczuć religijnych na 2 lata kolonii karnej (jedną z nich zwolniono po 8 miesiącach).

¹⁷ Hasła takie wybrzmiały m.in. w jego orędziu przed Zgromadzeniem Federalnym 12 grudnia 2012 r. oraz w wystąpieniu podczas synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w końcu stycznia 2013 r., kiedy mówił m.in. o konieczności przededefiniowania pojęcia świeckości.

¹⁸ Dane sondażu ośrodka Levada Centr, za: www.levada.ru.

2012 r.¹⁹ Jej największą ofiarą był zdymisjonowany 6 listopada 2012 r. minister obrony Anatolij Sierdiukow, którego w pośpiechu zastąpiono Siergiejem Szojgu (b. długoletnim ministrem ds. sytuacji nadzwyczajnych, który zaledwie sześć miesięcy wcześniej został gubernatorem obwodu moskiewskiego)²⁰. Rzeczywistymi przyczynami dymisji Sierdiukowa wydawał się jego długotrwały konflikt z częścią generalicji (Sierdiukow, wspierany przez Putina, przeprowadził drastyczną reformę sił zbrojnych, dokonał też czystki personalnej w kierownictwie sił zbrojnych) i z wice-premierem ds. kompleksu wojskowo-przemysłowego, rosnącym w siłę Dmitrijem Rogozinem. Kolejnym elementem presji na elitę rządzącą była zgłoszona we wrześniu 2012 r. w Dumie Państwowej inicjatywa ustawy o zakazie posiadania przez urzędników państwowych nieruchomości i kont bankowych za granicą, co wywołało częściowo publiczny sprzeciw przedstawicieli elity (wśród których pozostawało to powszechną praktyką). Groźnie zabrzmiała także ogłoszona przez prezydenta Putina w grudniowym orędziu przed Zgromadzeniem Federalnym idea „deofszoryzacji” rosyjskiej gospodarki²¹. O tym, jak pozorne były to działania, świadczyła postawa władz FR wobec kryzysu finansowego na Cyprze (zob. dalej). Inicjatywy te miały zapewne poprawić wizerunek prezydenta Putina (przez opozycyjnych krytyków oskarżanego o odgrywanie roli „ojca chrzestnego” skorumpowanego układu rządzącego). Przede wszystkim jednak miały zmusić do lojalności wobec Kremla członków elity rządzącej, z których część zapewne podejrzewał Putin o skłonność do spiskowania przeciwko niemu²². **Działania takie niosły jednak ze sobą spore ryzyko, gdyż uderzały w osobiste korzyści części członków elity, warunkujące w istocie ich lojalność wobec Putina jako przywódcy.** Przykład Sierdiukowa zaś pokazywał, że nawet pełna lojalność wobec lidera nie daje rękojmi bezpieczeństwa. W efekcie, miast zdyscyplinować, działania takie mogły pogłębić rozprzężenie w elicie i zachęcić jej część do próby odsunięcia od władzy Władimira Putina.

¹⁹ W ciągu krótkiego czasu organy wymiaru sprawiedliwości ujawniły defraudacje w ministerstwie obrony, ministerstwie zdrowia, przy realizacji projektu nawigacji satelitarnej Glonass i organizacji wrześniowego szczytu APEC we Władywostoku.

²⁰ Dymisja Sierdiukowa poprzedzona była publikacją serii materiałów kompromitujących. Ministrowi zarzucano nie tylko tolerowanie i korzystanie z korupcji i defraudacji, lecz także niemoralne prowadzenie się (liczne awansowane kobiety w otoczeniu ministra miały być jego kochankami, a z jedną z nich, oskarżoną w aferze korupcyjnej, miał podobno dziecko).

²¹ Chodziło o zakaz korzystania, zwłaszcza państwowych przedsiębiorstw, z powiązanych struktur zarejestrowanych w „rajach podatkowych”. Było to w Rosji powszechną i standardową praktyką i służyło z jednej strony omijaniu wysokich podatków, a z drugiej nierzadko praniu brudnych pieniędzy, defraudacji i korupcji.

²² Mogło to także sygnalizować chęć zmiany modelu rządzenia: od tolerowania korupcji na własny rachunek jako przywileju ludzi władzy do jej swoistego „reglamentowania” pośród najbardziej zaufanych. Nie można też wykluczyć, iż Władimir Putin, dostrzegając narastającą rywalizację członków elity rządzącej o kurczące się „swobodne” aktywa, zmierzał do nowej redystrybucji własności, poświęcając jako koszty ofiarne wybranych jej członków.

Gospodarka: spowolnienie mimo koniunktury

Rosyjska gospodarka niezłe wskaźniki makroekonomiczne²³ zawdzięczała głównie utrzymującej się korzystnej koniunkturze surowcowej. Rekordowo wysoka cena ropy naftowej (w 2012 r. średniorocznie dla marki Urals na poziomie 111 USD za baryłkę) zapewniała wysoki poziom dochodów z eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego: w 2012 r. ponad 360 mld USD, tj. 70,3% ogółu wartości eksportu). A jednak obraz sytuacji gospodarczej był niejednoznaczny. Co prawda PKB zwiększył się o 3,4%, do ponad 2 bln USD (w 2011 o 4,3%), co na tle recesji w wielu państwach europejskich było dość dobrym wynikiem, ale gospodarka zaczęła wyraźnie hamować (o ile w I kwartale 2012 r. wzrost PKB wynosił 4,9%, o tyle w IV kwartale spadł do 2,2%). Podobnie z produkcją przemysłową: w 2012 r. wzrosła o 2,6% (w 2011 r. o 4,7%), ale w I kwartale o 4%, a w IV zaledwie o 1,7%. Inflacja nieznacznie wzrosła: do 6,6% (z 6,1% w 2011 r.), co częściowo można było tłumaczyć kumulacją podwyżek przesuniętych na okres po zakończeniu kampanii wyborczej przed wyborami prezydenckimi (marzec 2012 r.).

Skutkiem dobrej koniunktury surowcowej był także sukcesywny wzrost rezerw walutowo-złotowych, które w ciągu 2012 r. wzrosły o 39 mld USD, do około 538 mld USD (w połowie stycznia 2013 r.: 531 mld USD). Równocześnie jednak gwałtownie rosło zadłużenie zagraniczne: w ciągu 2012 r. zwiększyło się ono aż o 83,4 mld USD (tj. ponad 15%), osiągając na początku 2013 r. rekordowy poziom 624 mld USD (był to głównie rezultat rosnącego zadłużenia rosyjskich przedsiębiorstw potrzebujących funduszy na akwizycję i inwestycje).

Obserwowany w końcu 2011 r. i na początku 2012 r. gwałtowny odpływ kapitału netto z Rosji zmniejszył się wyraźnie w kolejnych kwartałach w obliczu względnej stabilizacji sytuacji wewnątrzpolitycznej i w całym 2012 r. osiągnął 58,6 mld USD (w 2011 r.: 80,5 mld USD). Poziom bezpośrednich inwestycji zagranicznych według Rosstatu wyniósł 12,3 mld USD. Ustabilizował się za to kurs rubla, na poziomie nieco przekraczającym 30 USD.

Mimo stopniowego schładzania gospodarki nie odbiło się to wyraźnie na wskaźnikach socjalnych. Bezrobocie w Rosji w 2012 r. miało tendencję spadkową: spadło od stycznia z 6,6% do 5,2% we wrześniu, po czym nieznacznie wzrosło: do 5,4% w listopadzie. Rosły także sukcesywnie dochody realne ludności: wg Rosstatu w całym 2012 r. średnio o 4,2% (od 1,6% w I kwartale do 5,3% w IV kwartale 2012 r.).

W polityce gospodarczej napięcia wewnątrzpolityczne z jednej strony i groźba nowej fali kryzysu gospodarczego z drugiej strony utrudniały rzeczową debatę o rosyjskim budżecie federalnym. Sytuację utrudniał fakt, iż Władimir Putin prowadził kampanię wyborczą przed marcowymi wyborami prezydenckimi pod dość populistycznymi, ale częściowo sprzecznymi hasłami²⁴. Stało się jasne, iż powrócił model

²³ Przytoczone główne wskaźniki gospodarcze i społeczne według Rosstatu (www.gks.ru); wskaźniki finansowe wg Centralnego Banku Rosji (www.cbr.ru).

²⁴ W swych wystąpieniach programowych kreślił wizję gospodarki modernizującej się, z poszerzającym się sektorem prywatnym, ale równocześnie opartej na kierowniczej i inicjatywnej roli państwa i przy utrzymaniu gwarancji socjalnych. Populistyczne w duchu były też prezydenckie dekrety uchwalone tuż po

relacji prezydent–rząd sprzed 2008 r., w którym prezydent wyznaczał zadania, a rząd był rozliczany z ich realizacją. W tym kontekście bezpardonowa krytyka projektu budżetu (jeszcze przed przyjęciem go przez rząd) ze strony prezydenta we wrześniu 2012 r. (za niedostateczną realizację prezydenckich wytycznych) stanowiła raczej demonstrację polityczno-wizerunkową.

Nieznacznie poprawiony budżet federalny na lata 2013–2015 przyjęty przez parlament w listopadzie 2012 r. usiłował pogodzić ze sobą trzy częściowo sprzeczne cele: utrzymać wysoki poziom wydatków socjalnych, znacząco zwiększyć wydatki na obronę narodową i bezpieczeństwo wewnętrzne oraz zapewnić środki na modernizację gospodarki. W efekcie część wydatków socjalnych przerzucono na budżety regionalne (bez zapewnienia im wystarczającego wsparcia finansowego), ograniczono faktycznie wydatki promodernizacyjne (poza sztandarowymi projektami infrastrukturalnymi) i znacząco zwiększono wydatki na obronę narodową i bezpieczeństwo wewnętrzne²⁵.

Mimo intensywnej debaty o potrzebie nowej reformy emerytalnej (podobnie jak wiele innych krajów Rosja stała przed perspektywą załamania systemu z powodu malejącej liczby ludności aktywnej zawodowo i rosnącej liczby emerytów) prezydent Putin zdecydował w końcu 2012 r. o – przynajmniej czasowej – rezygnacji z najbardziej niepopularnych decyzji: znaczącego wydłużenia obowiązkowego stażu pracy i wprowadzenia przymusu wyboru między tradycyjnym (solidarnościowym) i nowym (składkowym) systemem emerytalnym.

Również mimo deklarowanego przez rząd ambitnego programu prywatyzacji nie doszło do wielu znaczących transakcji tego typu (wyjątkiem była sprzedaż przez giełdę za 5,2 mld USD pakietu 7,6% akcji państwowego Sberbanku). Władze szukały natomiast sposobu na wykorzystanie rezerw walutowych do bardziej aktywnego ich lokowania i przeznaczenia na finansowanie inwestycji infrastrukturalnych²⁶.

Mimo rosnącej presji „niezależnych” rosyjskich producentów gazu (zwłaszcza kontrolowanego przez bliskiego przyjaciela Putina Giennadija Timczenkę Novateku) na władze na rzecz zniesienia monopolu eksportowego Gazpromu, początkowo przynajmniej w zakresie gazu skroplonego LNG, Kreml nie decydował się na formalną zmianę starych reguł gry (nawet w świetle ewidentnej nieefektywności Gazpromu). Wiosną 2013 roku wydawało się jednak, iż podjęto nieformalną decyzję o podziale rynków, dopuszczając niegazpromowski eksport LNG na rynki azjatyckie. Prezydent Putin raczej skłaniał swych przyjaciół (Timczenkę i pre-

zaprzyśięnieniu 7 maja 2012 r., zobowiązujące m.in. rząd do wzrostu wydatków na edukację i służbę zdrowia, a także podniesienie średniej długości życia Rosjan do 74 lat (z obecnych 70 lat).

²⁵ Skumulowane wydatki z tych dwóch działów po raz pierwszy przekroczyły poziom wydatków socjalnych, wśród których z kolei największą pozycję stanowiły dopłaty do deficytowego funduszu emerytalnego. Szerzej zob. E. Fischer, „Rosja: budżet stagnacji”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 5 grudnia 2012 r.

²⁶ Mimo iż sama idea nie była kontrowersyjna, to jednak kształt pierwszej propozycji ustawowej przygotowanej przez ministerstwo finansów w styczniu 2013 r. (w postaci komercyjnej spółki pod roboczą nazwą Rosfinagentstwo) wywołał burzę w Dumie Państwowej, która dostrzegła w nim uzasadnione ryzyko „skoku na kasę” i wyprowadzenia ogromnych (sięgających 300 mld USD) środków publicznych. Zob. E. Fischer, „Kontrowersje wokół projektu ustawy o Rosyjskiej Agencji Finansowej”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 30 stycznia 2013 r.

zesa Gazpromu Aleksieja Millera) do kooperacji, czego przykładem było zawarte w styczniu 2013 r. wstępne porozumienie obydwu firm o współpracy w produkcji LNG na Półwyspie Jamalskim²⁷.

Ewidentna była natomiast ekspansja państwowego koncernu Rosneft' (kierowanego od maja 2012 r. bezpośrednio przez wpływowego Igora Sieczyna) w rosyjskim sektorze naftowym. Doprowadzenie (zachętą i presją) do zawarcia w końcu października 2012 r. porozumień z brytyjskim koncernem BP i rosyjskim prywatnym holdingiem AAR w kwestii odsprzedaży Rosnefti całości udziałów znaczącego prywatnego koncernu naftowego TNK-BP (która po połowie należała do obydwu podmiotów) otwierało Rosnefti drogę do dominacji na rosyjskim rynku naftowym (40% wydobycia)²⁸. Dla koncernu (i Gazpromu) ważne było także, iż Kreml zdecydował się utrzymać ich monopol na eksploatację zasobów bogatego szelfu arktycznego (gdzie jednak niezbędna okazała się kapitałowa i technologiczna współpraca z partnerami zagranicznymi).

Polityka zagraniczna: efekt Putina

Powrót na stanowisko prezydenta Władimira Putina spowodował zauważalne ochłodzenie stosunków Rosji z Zachodem. Kojarzył się bowiem ze stagnacją oraz zaostrzeniem kursu w polityce wewnętrznej i zagranicznej. Duże (choć z czasem słabnące) nadzieje budziły za to na Zachodzie społeczne protesty w Rosji jako oznaka przebudzenia społeczeństwa obywatelskiego. Nieskrywana krytyka pod adresem Putina i moralne wsparcie dla antyputinowskich protestów, demonstrowane zwłaszcza przez administrację USA, nie tylko osobiście dotknęło rosyjskiego przywódcę widzącego w nim chęć podważenia jego politycznej legitymacji, lecz także najwyraźniej zrodziło przekonanie, iż mamy do czynienia z próbą inicjowania przez Waszyngton kolejnej „kolorowej rewolucji”, tym razem w Rosji. Dawała temu wyraz państwowa rosyjska propaganda, oskarżając liderów opozycji, iż otrzymują instrukcje z amerykańskiego Departamentu Stanu²⁹. Upust swym obsesjom dał Władimir Putin zwłaszcza w pisanym soczystym, emocjonalnym językiem przedwyborczym artykule programowym o polityce zagranicznej, w którym oskarżył Zachód, a zwłaszcza USA, o to, że ich polityka jest przyczyną głównych światowych kryzysów i problemów. Oskarżenie dotyczyło także finansowania organizacji pozarządowych i wykorzystywania sieci społecznościowych jako narzędzia polityki i ingerencji w wewnętrzne sprawy innych państw. Podobne tezy znalazły później odzwierciedlenie w nowej redakcji Koncepcji Polityki Zagranicznej FR podpisanej przez prezydenta Putina 12 lutego 2013 roku, która jednak zawierała

²⁷ Szerzej zob.: S. Kardaś, „Rosja aktywizuje się w sektorze LNG”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 16 stycznia 2013 r.

²⁸ Szerzej zob.: E. Fischer, „Rosja: Rosneft' zapowiada przejęcie kontroli nad TNK-BP”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 24 października 2012 r.

²⁹ O tym, że myślał tak sam Władimir Putin, świadczy chociażby jego wypowiedź na spotkaniu Ogólnorosyjskiego Frontu Narodowego 8 grudnia 2011 r. Otóż oświadczył, że opozycja usłyszała w oświadczeniu sekretarza stanu Hillary Clinton (krytykującym przebieg wyborów parlamentarnych 4 grudnia) sygnał do działania, a protestujący działają wedle dobrze znanego scenariusza.

zawołowaną ofertę warunkowego partnerstwa ze – słabnącym w oczach Moskwy – Zachodem³⁰. Nieprzychylnym gestem było odwołanie przez Putina przyjazdu do USA na szczyt G-8 w Camp David w maju 2012 r.³¹ Napięcia między Moskwą i Waszyngtonem nie zlikwidowało spotkanie prezydentów Putina i Obamy w trakcie szczytu G-20 w meksykańskim Los Cabos 18 czerwca 2012 r., podczas którego podpisano wspólne oświadczenie podsumowujące dziedziny konstruktywnej współpracy. „Wymiana uprzejmości” trwała dalej: 20 lipca Kongres USA zabronił administracji zawierać kontrakty dotyczące handlu bronią z rosyjskim Rosoboroneksportem. 19 września MSZ Rosji polecił amerykańskiej agencji USAID zakończenie działalności w Rosji do 1 października³². 6 grudnia Senat USA uchwalił zniesienie poprawki Jacksona–Vanika, ale jednocześnie przyjął tzw. ustawę Magnitskiego umożliwiającą karanie obywateli Rosji naruszających podstawowe prawa człowieka zakazem wjazdu do USA i zamrożeniem aktywów³³. Z punktu widzenia Kremla był to niebezpieczny precedens, który mógł skłonić niektórych rosyjskich urzędników i funkcjonariuszy (część z nich miała w USA nieruchomości, konta w bankach i dzieci na studiach) do rozważenia negatywnych osobistych konsekwencji wypełniania poleceń zwierzchników. Już tydzień później Rosja odpowiedziała na to ostro i kontrowersyjnie: deputowani Jednej Rosji (*de facto* z inicjatywy Kremla) zgłosili projekt ustawy umożliwiającej karanie w analogiczny sposób obywateli USA za naruszanie praw człowieka. Świadomi asymetrii w zakresie dotkliwości kar wprowadzili jednak szybko do projektu zapisy o zakazie adopcji rosyjskich sierot przez obywateli USA i w takim kształcie ustawa została przyjęta 21 grudnia, podpisana przez prezydenta

³⁰ W. Putin, „Rossija i mieniajuszczisja mir”, *Moskowskije Nowosti* z 27 lutego 2012 r., <http://mn.ru/politics/20120227/312306749.html>. Tekst koncepcji zob. <http://www.mid.ru/bdomp/ns-osndoc.nsf/e2f289be-a62097f9c325787a0034c255/c32577ca0017434944257b160051bf7f!OpenDocument>. Omówienie dokumentu zob. W. Rodkiewicz, „Koncepcja polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 20 lutego 2013 r.

³¹ Było to tym bardziej dotkliwe, iż USA celowo przenieśli spotkanie do Camp David, by nie łączyć go ze szczytem NATO w Chicago i umożliwić Putinowi przyjazd (już wcześniej wiadomo było, że Putin odmówił przyjazdu na szczyt NATO). W reakcji na tę decyzję Putina administracja USA niezwłocznie ogłosiła, iż prezydent Barack Obama nie przyjedzie na wrześniowy szczyt APEC do Władywostoku (ważne i prestiżowe dla władz Rosji spotkanie).

³² Od wielu lat ta agenda rządu USA przeznaczała fundusze na wspieranie projektów społecznych w Rosji. Poza oczywistą demonstracją polityczną decyzja ta miała także pewien wymiar praktyczny, gdyż do struktur wspieranych funduszami agencji należała pozarządowa organizacja Głos organizująca niezależny monitoring wyborów w Rosji (w tym kolejnych wyborów regionalnych i lokalnych 14 października), dokumentując nieprawidłowości i fałszerstwa. Żeby zademonstrować, iż chodzi jakoby o niechęć bogatszej Rosji do przyjmowania grantów, podobny nakaz MSZ FR otrzymała 9 października również UNICEF (w przypadku tej ONZ-owskiej agencji pozwolono jednak zamknąć programy do końca 2013 r.).

³³ Poprawka Jacksona–Vanika przyjęta w latach 80. uniemożliwiała nadanie ZSRR (a potem Rosji) stałej klauzuli najwyższego uprzywilejowania w handlu ze względu na ograniczenia prawa do emigracji. Jej praktyczne znaczenie było niewielkie, gdyż prezydent USA corocznie zawieszal jej stosowanie, miała ona jednak negatywną wymowę symboliczną ciążyącą na stosunkach rosyjsko-amerykańskich. Jej zniesienie było też konieczne ze względu na przystąpienie Rosji do WTO. Głównym celem ustawy Magnitskiego było ukaranie urzędników i funkcjonariuszy rosyjskich zamieszanych w śmierć w 2009 roku w rosyjskim więzieniu prawnika amerykańskiego Funduszu Hermitage Capital Siergieja Magnitskiego i wzbogacenie się na niej.

Putina 28 grudnia i weszła w życie 1 stycznia 2013 r.³⁴ Z kolei gdy USA zadecydowały 25 stycznia 2013 r. o wycofaniu swych przedstawicieli ze wspólnej podkomisji ds. rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, trzy dni później premier Miedwiediew podpisał rozporządzenie o wycofaniu się Rosji z porozumienia z USA o współpracy w walce z nielegalnym handlem narkotykami. Na początku lutego 2013 r. weszło natomiast w życie embargo na import amerykańskiego mięsa do Rosji.

Elementem narastającego napięcia w stosunkach Rosji z USA były także niektóre kwestie bezpieczeństwa oraz problemy międzynarodowe, zwłaszcza na Bliskim Wschodzie. W pierwszej sprawie chodziło o realizację projektu amerykańsko-narodowej tarczy antyrakietowej, a szczególnie planowane rozmieszczenie mobilnych rakiet SM-3 na terytorium Rumunii (od 2015 r.) i Polski (od 2018 r.). Powtarzane z dużą regularnością przez rosyjskich polityków i wojskowych groźby „adekwatnej odpowiedzi” miały w intencji Moskwy skłonić Waszyngton do kompromisu³⁵. Kampania wyborcza w obydwu państwach nie sprzyjała jednak elastyczności w rozmowach, choć Moskwa ciągle na nią liczyła. Zgodnie z przewidywaniami Rosja uznała za niewystarczającą ogłoszoną w połowie marca 2013 r. amerykańską decyzję o ponownym ograniczeniu planów rozbudowy systemu (głównie rezygnacja z przyszłego rozmieszczania przeciwrakiet zdolnych do zestrzeliwania międzykontynentalnych rakiet balistycznych). Wynikało to z faktu, iż sprzeciw rosyjski motywowany był głównie względami geopolitycznymi, nie zaś militarnymi.

Z kolei w kwestii Iranu i zwłaszcza Syrii Rosja i USA miały odmienne stanowiska. Moskwa stanowczo sprzeciwiała się zarówno idei międzynarodowej interwencji w Syrii, jak i nawet wymuszeniu dymisji prezydenta al-Asada jako sposobu sprzyjającego zakończeniu krwawej wojny domowej w tym kraju. Co więcej, mimo prowadzenia półoficjalnych rozmów z częścią syryjskiej opozycji Rosja dostarczała syryjskiemu reżimowi uzbrojenie, urządziła demonstracyjne ćwiczenia na Morzu Śródziemnym (m.in. największe od rozpadu ZSRR morskie ćwiczenia w styczniu 2013 r.), wysyłała okręty wojenne do swojej niewielkiej bazy w syryjskim Tartus, a także (w lipcu 2012 r.) zawetowała po raz trzeci projekt rezolucji RB ONZ ws. Syrii. Głównym powodem takiej postawy Rosji nie było wyjątkowe znaczenie Syrii w rosyjskiej polityce zagranicznej, ale najwyraźniej przekonanie części elity rządzącej (z prezydentem Putinem na czele), iż odsunięcie al-Asada jest częścią tajnego planu USA na – rozpoczęte „arabską wiosną” w Afryce Północnej – geopolityczne zmiany w regionie, którego kolejnym po Syrii elementem ma być Iran (a w przyszłości być może Rosja). Do tego dochodził pryncypialny sprzeciw Moskwy wobec koncepcji interwencji humanitarnej (*responsibility to protect*) postrzeganej jako na-

³⁴ Pretekstem do wprowadzenia poprawek stały się pojedyncze przypadki śmierci lub wykorzystywania seksualnego adoptowanych dzieci. Poprawki te przyjęto mimo krytyki ze strony samego szefa MSZ Siergieja Ławrowa, kilku innych ministrów, części hierarchów Cerkwi Prawosławnej oraz zebrania w krótkim czasie 100 tys. podpisów pod krytykującą je petycją, a także demonstracji około 70 tys. mieszkańców Moskwy 13 stycznia 2013 r. Mimo deklarowanego w sondażach poparcia większości obywateli dla tej ustawy dla wielu Rosjan stała się ona symbolem moralnego bankructwa rządzącej elity.

³⁵ Miał on zdaniem Moskwy polegać na prawnie wiążącej deklaracji o niekierowaniu systemu przeciw Rosji, ale także faktycznych gwarancjach w postaci ustalonych parametrów systemu i w istocie rezygnacji z jego rozmieszczania w Europie Środkowej.

rządzie siłowej zmiany reżimów i przekonanie, że w Libii Rosja została „oszukana” przez Zachód w postaci niedotrzymania rzekomych gwarancji zachowania zawartych z reżimem Kaddafiego kontraktów.

Trzeba jednak zauważyć dwa wyjątki od ogólnego trendu ochłodzenia relacji Rosji z USA. Pierwszym była współpraca w kwestii Afganistanu: prezydent Putin osobiście bronił decyzji rządu FR o zgodzie na wykorzystywanie przez NATO lotniska w Uljanowsku dla tranzytu do i z Afganistanu. Rosja była bowiem zainteresowana nią jako argumentem przeciwko zacieśnianiu współpracy w sferze bezpieczeństwa między Waszyngtonem a poszczególnymi państwami Azji Centralnej. Drugi wyjątek stanowiła współpraca energetyczna. 16 kwietnia 2012 r., a następnie 13 lutego 2013 r. koncern Rosneft³⁶ i amerykański koncern ExxonMobil podpisały kolejne porozumienie o strategicznej współpracy w wydobywaniu węglowodorów na rosyjskim szelfie (Morza Arktycznego i Morza Czarnego) precyzujące wcześniejsze ustalenia w tej kwestii. Dla strony rosyjskiej ważne było zwłaszcza uzyskanie dostępu do kapitału (początkowo na prace poszukiwawcze), amerykańskich aktywów i technologii (zwłaszcza wydobywania tzw. ropy łupkowej). W sferze politycznej był to element szukania przez Moskwę ekonomicznych kanałów wpływu na rząd amerykański.

Nie najlepiej układały się także stosunki między Rosją a **Unią Europejską**. Sukcesem szczytu Rosja–UE w Brukseli 21 grudnia 2012 r. było to, że w ogóle do niego doszło mimo narastających problemów. Nie posuwały się do przodu rozmowy o nowych ramach prawnych stosunków wzajemnych (znajdujące się w impasie od końca 2010 r.). Nadzieje UE na to, iż formalne przystąpienie Rosji do WTO (22 sierpnia 2012 r.) otworzy drogę do rozmów o dalej idącej liberalizacji handlu (tzw. WTO+), okazały się płonne. Moskwa nie chciała o tym rozmawiać, sugerując m.in., iż właściwym partnerem jest tu Unia Celna (Rosja–Białoruś–Kazachstan), a wkrótce po akcesji okazało się, iż Moskwa zwleka z implementacją części zobowiązań, najwyraźniej testując determinację UE do obrony swoich interesów gospodarczych. Frustrację Moskwy budziła z kolei odmowa podjęcia przez UE politycznej decyzji o zniesieniu wiz w ruchu osobowym bez wcześniejszej implementacji warunków prawnych i technicznych stawianych przez Brukselę. Atmosferę pogarszały represyjne działania rosyjskich władz w polityce wewnętrznej. Najwięcej kontrowersji budziły jednak kluczowe dla Rosji kwestie współpracy energetycznej. Prezydent Putin i inni wysocy urzędnicy wielokrotnie ostro krytykowali dążenie UE do implementacji postanowień tzw. trzeciego pakietu energetycznego jako naruszające interesy rosyjskich firm (zwłaszcza Gazpromu) na rynku europejskim. Moskwa domagała się od UE m.in. zawarcia odrębnego porozumienia o warunkach inwestycji infrastrukturalnych, wyłączającego budowane i planowane rosyjskie gazociągi z zasad pakietu³⁶. Mimo spadającego w Europie popytu na drogi rosyjski gaz i rosnącej konkurencji Rosja forsowała również swe projekty infrastrukturalne³⁷.

³⁶ Chodziło zwłaszcza o zasadę dostępu strony trzeciej (TPA) do przesyłu gazu oraz rozdziału własności sieci przesyłowej i zbytu na rynku unijnym. Gazociąg Nord Stream uzyskał częściowe wyłączenie z trzeciego pakietu na mocy decyzji Komisji Europejskiej, ale nie satysfakcjonowało ono w pełni strony rosyjskiej.

³⁷ Na ten temat zob. szerzej: E. Paszyc, „Rosja: Gazprom uruchomił drugą nitkę Nord Streamu”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 10 października 2012 r.; S. Kardaś, E. Paszyc, „Za wszelką cenę: Rosja rozpoczyna budowę South Streamu”, *Komentarze OSW* z 7 grudnia 2012 r.

Załącznik 1**Postępy rosyjskich strategicznych projektów gazowych w Europie**

8 października 2012 r. uroczyste otwarto drugą nitkę gazociągu **Nord Stream** (biegnącego pod dnem Morza Bałtyckiego z rosyjskiego Wyborga do niemieckiego Greifswaldu). Ta inwestycja kosztująca co najmniej 15 mld euro, której głównym celem było częściowe uniezależnienie się Rosji od tranzytu gazu przez Białoruś i Polskę (tzw. gazociąg jamalski) oraz Ukrainę (gazociąg Braterstwo), zwiększyła przepustowość gazociągu do docelowych 55 mld m³ rocznie. Jednak faktycznie pierwsza nitka gazociągu (o przepustowości 27,5 mld m³ uruchomiona w listopadzie 2011 r.) była jak dotąd zapełniona zaledwie w jednej trzeciej. Właścicielem Nord Streamu jest konsorcjum z udziałem rosyjskiego Gazpromu (51%), niemieckich firm: E.ON Ruhrgas (15,5%) i Wintershall (15,5%) oraz francuskiego GdF Suez (9%) i holenderskiego Gasunie (9%).

7 grudnia 2012 r. odbyła się uroczystość formalnego rozpoczęcia budowy gazociągu **South Stream** pod dnem Morza Czarnego (faktycznie były to jedynie prace przygotowawcze). Poprzedziło je podpisanie w październiku i listopadzie 2012 r. serii decyzji inwestycyjnych o realizacji poszczególnych odcinków gazociągu w Bułgarii, Serbii, na Węgrzech i w Słowenii. Projekt przewiduje budowę czterech nitek gazociągu łączącego Rosję i Włochy, o długości 2430 km i łącznej przepustowości 63 mld m³ rocznie. Jeden z głównych warunków ekonomicznej opłacalności realizacji projektu (który nie ma jeszcze wszystkich niezbędnych zezwoleń) stanowi uzyskanie wyłączenia z trzeciego pakietu energetycznego UE. Jego faktycznym celem jest jednak storpedowanie konkurencyjnych projektów dostaw gazu do UE z regionu kaspijskiego oraz uniezależnienie się Rosji od tranzytu gazu przez Ukrainę. Projekt South Stream (odcinek podmorski) ma realizować konsorcjum rosyjskiego Gazpromu (50%), włoskiego ENI (20%), niemieckiego Wintershall (15%) i francuskiego EdF (15%). Koszt projektu szacowany jest na 27 mld euro.

W 2012 r. ze strony kierownictwa Gazpromu i po części samego prezydenta Putina padały także oferty: budowy trzeciej i czwartej nitki gazociągu Nord Stream (do Niemiec i Wielkiej Brytanii); poszerzenia przepustowości (a w kwietniu 2013 r. także budowy drugiej nitki) gazociągu jamalskiego; poszerzenia przepustowości gazociągu Blue Stream (z Rosji do Turcji). Należy je traktować zapewne głównie jako formę presji psychologicznej na władze Ukrainy w związku z toczącymi się rosyjsko-ukraińskimi negocjacjami o kompleksowej regulacji relacji gospodarczych i energetycznych.

Oprac. M. Menkiszak na podstawie materiałów OSW, mediów rosyjskich i źródeł branżowych.

W tym kontekście prawdziwą furję w Moskwie wzbudziła ogłoszona 4 września 2012 r. decyzja Komisji Europejskiej (dyrekcji generalnej ds. konkurencji) o formalnym wszczęciu postępowania przeciwko Gazpromowi pod zarzutem nadużywania przezeń swej pozycji monopolistycznej na części rynków państw członkowskich UE³⁸. Reakcja Kremla była szybka i emocjonalna. 11 września prezydent Putin

³⁸ Moskwa nie tyle obawiała się możliwych wysokich kar finansowych wobec Gazpromu, ile była zdziwiona, iż UE odważyła się rzucić wyzwanie rosyjskiemu państwowemu koncernowi ściśle powiązanemu z władzą.

podpisał kuriozalny dekret „o środkach ochrony interesów Rosji...” zakazujący rosyjskim strategicznym przedsiębiorstwom ujawniania obcym podmiotom informacji i zawierania kontraktów bez zgody uprawnionego organu państwowego FR³⁹.

Napięcie w relacjach UE i Rosji podsycali też coraz bardziej otwarcie rzucane przez Moskwę wyzwania dla polityki UE we wschodnim sąsiedztwie (zob. dalej).

Jeśli chodzi o stosunki dwustronne w Europie, tradycyjnie intensywne były kontakty z **Niemcami**. Jednak nawet tutaj nie uniknięto ochłodzenia atmosfery, co można było dostrzec chociażby w trakcie dorocznych konsultacji międzyrządowych 16 listopada 2012 r. w Moskwie. Obydwie strony były jednak nadal zainteresowane pragmatyczną współpracą gospodarczą, o czym świadczyło m.in. podpisane tuż przed spotkaniem porozumienie koncernów Gazprom i BASF o wymianie aktywów⁴⁰. **Ciosem w stosunki rosyjsko-niemieckie był natomiast kryzys cypryjski**. Władze Rosji ostro skrytykowały przedstawione w połowie marca 2013 roku warunki wsparcia eurogrupy dla ratowania systemu finansowego Cypru (będącego dla rosyjskich firm, także państwowych i powiązanych z elitą rządzącą, głównym zewnętrznym centrum finansowym). Kreml najwyraźniej postrzegał postępowanie rządu kanclerz Angeli Merkel (głównego decydenta w kwestii cypryjskiej) jako działanie intencjonalne, zmierzające do likwidacji faktycznego rosyjskiego *off-shore* na Cyprze. **Tym samym polityka Niemiec, będących ciągle kluczowym partnerem Rosji w Europie, stawała się dla Moskwy wyzwaniem**. Mniej intensywnie niż dotąd rozwijały się na razie stosunki z **Francją** (przyjaciela Putina – prezydenta Nicolasa Sarkozy’ego – zastąpił po wyborach w maju 2012 r. François Hollande; pierwsze ich spotkanie miało miejsce 1 czerwca 2012 r. w trakcie krótkiej wizyty Putina w Paryżu)⁴¹ i **Włochami** (tu bliskiego przyjaciela Putina – Silvio Berlusconi’ego – zastąpił w listopadzie 2011 r. na stanowisku premiera Mario Monti). Wyraźnie ocieplały się natomiast relacje Rosji z **Wielką Brytanią** (a przynajmniej prezydenta Putina z premierem Davidem Cameronem). Dobra atmosfera wizyty pre-

³⁹ Szerzej zob.: S. Kardaś, „Władimir Putin wydaje dekret w obronie Gazpromu”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 12 września 2012 r. W ocenie wielu rosyjskich specjalistów dekret był niezgodny z prawem FR. Nie przyniósł też wyraźnych skutków praktycznych. Dla każdego znającego rosyjską specyfikę było jasne, że żadna duża rosyjska firma (zwłaszcza w sektorze energetycznym) nie zawiera kluczowych kontraktów bez wiedzy i zgody Kremla. Przewidziany w dekreście specjalny organ nie został wskazany. Nie pojawił się także jak dotąd żaden przypadek formalnego wykorzystania opisanego w dekreście mechanizmu, co nie oznacza, że Kreml nie zdecydował się w dogodnym momencie posłużyć nim w negocjacjach z partnerami zagranicznymi.

⁴⁰ W zamian za udziały w kilku rosyjskich blokach gazowych BASF zgodził się na przejęcie przez Gazprom kontroli nad kilkoma swymi spółkami-córkami zajmującymi się zbytem gazu. Szerzej zob.: A. Ciechanowicz, A. Kwiatkowska-Drożdż, W. Rodkiewicz, „Konsultacje Merkel i Putina – po pierwsze gospodarka”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 21 listopada 2012 r.

⁴¹ Francuski koncern Total nie krył rozczarowania decyzją Gazpromu z końca sierpnia 2012 r. o odłożeniu realizacji ambitnego projektu zagospodarowania złoża gazowego Sztokman na Morzu Barentsa (wcześniej z konsorcjum wycofał się norweski StatoilHydro). Paryż mógł być też zaniepokojony krytyką przez wicepremiera Rogozina porozumienia o zakupie francuskich śmigłowców Mistral, za które formalnie odpowiadał zdymisjonowany w listopadzie 2012 r. minister obrony Anatolij Sierdiukow.

zydenta Putina w **Wielkiej Brytanii** na początku sierpnia 2012 r. sprzyjała rozmowom o współpracy, zwłaszcza energetycznej⁴².

Październikowy incydent z rosyjskim samolotem przechwyconym przez tureckie siły powietrzne⁴³ nie doprowadził do kryzysu w nadal dość ciepłych relacjach Rosji z **Turcją**, co potwierdziła dobra atmosfera (opóźnionej z powodów zdrowotnych) wizyty prezydenta Putina w Ankarze (grudzień 2012 r.)⁴⁴. Mimo iż strony różniły się zasadniczo w kwestii kryzysu syryjskiego, dla Moskwy ważniejsza była zgoda Ankary na budowę gazociągu South Stream w tureckiej strefie ekonomicznej na Morzu Czarnym (grudzień 2011 r.) i na przejęcie dużego prywatnego Deniz Banku przez rosyjski Sberbank za 3,6 mld USD (wrzesień 2012 r.).

Szczyt APEC we Władywostoku we wrześniu 2012 r. miał się stać demonstracją swoistego zwrotu Rosji ku bardziej aktywnej polityce w **Azji**, co zbiegło się z deklarowanym przez rząd priorytetem rozwoju rosyjskich regionów Syberii Wschodniej i Dalekiego Wschodu. W praktyce aktywność ta ciągle koncentrowała się na wybranych partnerach, zwłaszcza Chinach⁴⁵. Ważnym wydarzeniem było jednakże uroczyste uruchomienie 25 grudnia 2012 r. (na niemal rok przed planowanym terminem) drugiego i ostatniego odcinka rurociągu naftowego Syberia Wschodnia – Ocean Spokojny (WSTO), który daje Rosji perspektywę zwiększenia eksportu ropy do odbiorców m.in. w Japonii, Chinach i USA⁴⁶.

Tradycyjnie intensywnie rozwijały się stosunki z **Chinami**. W kwietniu 2012 r. w trakcie wizyty wicepremiera Li Keqiang w Moskwie podpisano m.in. 25-letni kontrakt na dostawy rosyjskiej energii elektrycznej przez państwowy koncern InterRao JES oraz porozumienie o inwestycjach chińskich w wydobywaniu cynku i ołowiu na wschodniej Syberii. Z kolei w trakcie wizyty prezydenta Putina w Pekinie w czerwcu 2012 r. podpisano szereg porozumień i memorandumów o współpracy gospodarczej (zwłaszcza energetycznej) i wojskowej⁴⁷. Wspólne ćwiczenia morskie na Morzu Żółtym w kwietniu 2012 r. zostały odebrane przez obserwatorów jako de-

⁴² Strona rosyjska była zadowolona, iż brytyjski rząd nie stawiał przeszkód w porozumieniu koncernów Rosneft' i BP w kwestii sprzedaży TNK-BP, wymiany akcji i aktywów. Prezydent Putin lobbował w Londynie na rzecz budowy kolejnej nitki gazociągu Nord Stream do Wielkiej Brytanii, a także współpracy w energetyce nuklearnej (pomiędzy Rosatomem i Rolls-Royce'em), budowie systemu nawigacji satelitarnej Glonass i współpracy wojskowo-technicznej. W połowie marca 2013 r. zainicjowano natomiast „dialog strategiczny” między obydwojma państwami (spotkania ministrów spraw zagranicznych i ministrów obrony).

⁴³ 10 października rosyjski samolot pasażerski wiozący z Moskwy do Syrii części zamiennie do stacji radarowych i wyrzutni rakiet został zmuszony do lądowania w Turcji, co wywołało ostry protest Rosji.

⁴⁴ Podpisano wówczas m.in. porozumienie o *joint-venture* Rosnefti i Chalyk Holding w kwestii marketingu rosyjskiej ropy naftowej w Turcji, a prezydent Putin zaprosił Turcję do inicjowanej przez siebie Unii Eurazjatyckiej. Ten dość utopijny pomysł był sygnałem, iż Moskwa usiłuje zdyskontować politycznie ochłodzenie relacji turecko-unijnych.

⁴⁵ Szerzej zob.: M. Kaczmarek, „Rosyjski zwrot ku Azji: więcej słów niż czynów”, *Komentarze OSW* z 9 października 2012 r.

⁴⁶ Szerzej zob. E. Fischer, „Ropociąg WSTO połączył Syberię z Oceanem Spokojnym”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 9 stycznia 2013 r.

⁴⁷ M.in. protokół o powołaniu rosyjsko-chińskiego Funduszu Inwestycyjnego o kapitale 4 mld USD, protokół do porozumienia o budowie przez Rosatom dwóch nowych bloków elektrowni jądrowej Tianwan, porozumienie o współpracy koncernów Sibur i Sinopec, memorandum o współpracy w celu budowy samolotu pasażerskiego i deklarację o wzmocnieniu współpracy wojskowej i w sferze bezpieczeństwa.

monstracja polityczna skierowana wobec USA i Japonii. Ciągłe jednak nie udawało się porozumieć w kwestii dostaw rosyjskiego gazu ziemnego do Chin. Przełomu w tej kwestii nie przyniosła także wizyta nowego prezydenta ChRL Xi Jinpinga w Moskwie w końcu marca 2013 roku. W trakcie wizyty, która stała się demonstracją (głównie wobec USA i UE) bliskich stosunków politycznych obydwu państw, podpisano m.in. porozumienie o stopniowym zwiększeniu z 15 do 31 mln ton rocznie eksportu rosyjskiej ropy naftowej do Chin oraz udzieleniu nowego chińskiego kredytu (2 mld USD) dla Rosniefti, a także niewiążące memorandum o dostawach (początkowo od 2018 r.) 38 mld m³ gazu do Chin ze złóż wschodniosyberyjskich gazociągiem, który miałyby w tym celu powstać (oznacza to faktyczną rezygnację z forsowanego dotąd przez Moskwę tzw. gazociągu Altaj ze złóż zachodniosyberyjskich do chińskiego Xinjiangu).

Przełamywaniu kryzysu w stosunkach z **Japonią** służyło m.in. spotkanie prezydenta Putina z premierem Nodą podczas czerwcowego szczytu G-20 w Los Cabos. Nadal jednak nie można było mówić o przełomie. Zintensyfikowały się natomiast stosunki z **Indiami**, a zwłaszcza współpraca wojskowa⁴⁸. Indie nie ukrywały natomiast rozdrażnienia kolejnymi opóźnieniami w dostawie modernizowanego w Rosji poradzieckiego lotniskowca i uruchomienia pierwszego bloku zbudowanej przez Rosatom elektrowni jądrowej Kudankulam.

UKRAINA: PO WYBORACH BEZ ZMIAN

Najważniejszymi wydarzeniami na Ukrainie w 2012 r. były współorganizowane wraz z Polską mistrzostwa Europy w piłce nożnej Euro 2012 (czerwiec–lipiec) i wybory parlamentarne (październik). Wybory nie przyniosły zasadniczych zmian. Na ukraińskiej scenie politycznej wciąż dominującą rolę odgrywa dzięki quasi-autorytarnej polityce Partia Regionów prezydenta Wiktora Janukowycza, rządzącego krajem od 2010 r. Również polityka zagraniczna Ukrainy charakteryzowała się stagnacją – nie podpisano umowy stowarzyszeniowej z UE, nie podjęto decyzji w kwestii przystąpienia Ukrainy do Unii Celnej współtworzonej przez Rosję, Białoruś i Kazachstan. Najistotniejszym wyzwaniem dla władz ukraińskich jest obecnie pogarszająca się sytuacja gospodarcza, a kolejnym ważnym wydarzeniem w kalendarzu politycznym – zaplanowane na 2015 r. wybory prezydenckie.

Sytuacja wewnętrzna

Dalszy regres standardów demokratycznych. Począwszy od wyborów prezydenckich w 2010 r., na Ukrainie postępuje odejście od standardów demokratycznych. Kraj ten klasyfikowany jest obecnie przez amerykańską organizację Freedom House jako „częściowo wolny”. Za najważniejsze problemy w 2012 r. uznano fałszerstwa

⁴⁸ Dwukrotnie (w sierpniu i grudniu 2012 r.) odbywały się wspólne ćwiczenia morskie, Rosja wydzierżawiła Indiom na 10 lat atomowy okręt podwodny Nerpa, a w trakcie wizyty prezydenta Putina w Indiach w końcu grudnia 2012 r. podpisano kontrakty na dostawy 71 śmigłowców Mi-17 i elementów do produkcji 42 samolotów myśliwskich Su-30 (o łącznej wartości 2,9 mld USD).

wyborcze, prześladowania niektórych przywódców opozycji, korupcję i rosnącą rolę prezydenckiej „rodziny”; do pozytywów zaliczono relatywnie silne społeczeństwo obywatelskie⁴⁹.

Działania wobec opozycji w omawianym okresie skierowane były, podobnie jak we wcześniejszych latach, przede wszystkim przeciwko przedstawicielom „pomarańczowej koalicji” rządzącej Ukrainą w latach 2007–2010. Były minister spraw wewnętrznych Jurij Łucenko został skazany łącznie na sześć lat więzienia i konfiskatę majątku pod zarzutem m.in. nadużywania stanowiska służbowego i defraudacji środków budżetowych. Wyrok pięciu lat więzienia otrzymał pełniący obowiązki ministra obrony w rządzie Tymoszenko Walerij Iwaszczenko. Przeciwko byłej premier Julii Tymoszenko, odbywającej od 2011 r. karę więzienia za bezprawne zawarcie niekorzystnych umów gazowych z Rosją w 2009 r., wytoczono nowe zarzuty, oskarżając ją w szczególności o nadużycia podatkowe w okresie, gdy kierowała firmą Zjednoczone Systemy Energetyczne Ukrainy, a także o współudział w zabójstwie donieckiego oligarchy Jewhenija Szczerbaniwa w połowie lat 90.

Ważnym elementem istniejącego systemu władzy stała się kontrola nad mediami. Ukraińska władza może liczyć na poparcie czy przynajmniej przychyłność najważniejszego medium na Ukrainie – telewizji. Główne stacje telewizyjne są bowiem kontrolowane przez wielkich przedsiębiorców powiązanych z ekipą rządzącą. Jedyna prawdziwie opozycyjna telewizja TVi cieszy się – m.in. za sprawą działań władz – oglądalnością poniżej 0,5%⁵⁰. Nieco lepsza sytuacja panuje w sektorze prasy. Najbardziej krytyczny wobec władzy i zarazem niezależny pozostaje ukraiński Internet⁵¹.

W ostatnich latach w łonie obozu władzy nastąpiła zmiana układu sił. Oprócz dwu grup oligarchicznych powiązanych z Rinatem Achmetowem (System Capital Management) i Dmytrem Firtaszem (RosUkrEnergo) rosnącą rolę zaczęła odgrywać „rodzina”, na której czele stoi starszy syn prezydenta Ołeksandr Janukowycz. Do „rodziny” należą m.in. Serhij Arbuzow, prezes Narodowego Banku Ukrainy, a następnie pierwszy wicepremier, Witalij Zacharczenko, minister spraw wewnętrznych, Ołeksandr Kłytenko, szef służby podatkowej, a następnie minister dochodów i podatków, a także Jurij Iwanjuszczenko, wpływowy polityk Partii Regionów. Wszyscy wspomniani politycy wywodzą się ze wschodnioukraińskiego Donbasu. Ołeksandr Janukowycz, z wykształcenia dentysta, prowadzi również aktywną działalność biznesową – w 2012 r. jego majątek szacowano na 133 mln USD⁵².

Po wyborach prezydenckich i cofnięciu reformy konstytucyjnej z 2004 r. wprowadzającej na Ukrainie system parlamentarno-gabinetowy doszło do ograniczenia roli

⁴⁹ D.J. Kramer et al., *Sounding the Alarm Round 2: Protecting Democracy in Ukraine. A Follow-up Freedom House Report*, Freedom House, lipiec 2012, s. 3–4, http://www.wan-ifra.org/system/files/field_article_file/Ukraine%20Press%20Freedom%20Report%20July%202012%20_1.pdf.

⁵⁰ *Середні показники телеканалів за 7–13 січня*, <http://www.telekritika.ua/ratings/2013-01-14/78137>.

⁵¹ Szerzej T. Iwański, „Media i wolność słowa na Ukrainie przed wyborami parlamentarnymi”, *Komentarze OSW* z 24 września 2012 r., nr 90, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-09-24/media-i-wolnosc-slowa-na-ukrainie-przed-wyborami-parlamentarnym>.

⁵² *Рейтинг самых богатых украинцев. Александр Янукович*, <http://files.korrespondent.net/projects/top50/2011/1229189>.

Rady Najwyższej. W proces ten wpisuje się przyjęta w listopadzie 2012 r. ustawa o ogólnoukraińskim referendum⁵³. Dopuszcza ona przyjmowanie na drodze demokracji bezpośredniej ustaw, a także nowej konstytucji. Koniecznym wymogiem jest zebranie pod projektem danego dokumentu 3 mln podpisów obywateli z dwóch trzecich obwodów w kraju, przy czym nie mniej niż 100 tys. z każdego. Ustawa zasługuje na krytyczną ocenę zarówno dlatego, że osłabia pozycję parlamentu, jak i z tego powodu, że umożliwia podjęcie działań na rzecz konserwacji istniejącego układu władzy (np. zastąpienie powszechnych wyborów prezydenckich wyborami w Radzie Najwyższej, co umożliwiłoby bezproblemową reelekcję Janukowycza w 2015 r.)⁵⁴.

Nowa fala kryzysu gospodarczego. W latach 2010–2011 Ukrainie udało się wyjść z zapaści ekonomicznej, będącej efektem międzynarodowego kryzysu finansowo-gospodarczego. W 2012 r. sytuacja uległa jednak ponownie pogorszeniu. W II kwartale PKB (liczony w stosunku do poprzedniego roku) wzrósł o 3%, w IV – spadł o 1,3%⁵⁵. Wśród innych problemów gospodarczych trzeba wymienić rosnący deficyt handlowy, spadek rezerw walutowych i słabnący kurs hrywny. Ten trend zapowiada nową falę recesji⁵⁶. Istniejąca sytuacja była wynikiem spadku koniunktury na światowych rynkach, od których ukraińska gospodarka (w szczególności sektor stalowy) jest silnie uzależniona, zakończenia inwestycji związanych z Euro 2012, a pośrednio braku konsekwentnej polityki reform we wcześniejszych latach. W tych warunkach rządzący zabiegali przede wszystkim o to, by sytuacja gospodarcza nie wpłynęła negatywnie na ich wynik wyborczy. Nie wznowiono współpracy z Międzynarodowym Funduszem Walutowym, co pozwoliłoby na otrzymanie kolejnych środków z przyznanego Ukrainie w 2010 r. kredytu *stand-by* o łącznej wielkości 15,5 mld USD; Ukraina nie chciała się w szczególności zgodzić na niepopularne społecznie podniesienie ceny gazu dla odbiorców indywidualnych⁵⁷. W warunkach kampanii przedwyborczej wydatki rosły szybciej niż wpływy do budżetu, co przyczyniło się do wzrostu deficytu budżetowego⁵⁸. Po wyborach podjęto doraźne działania antykryzysowe, mające przede wszystkim na celu zapewnienie odpowiednich wpływów do budżetu (zapowiedź podniesienia opłat komunalnych, w tym za gaz; wprowadzenie możliwości obligatoryjnego skupu zysków eksporterów w walutach obcych)⁵⁹.

⁵³ Закон України «Про всеукраїнський референдум», 6 listopada 2012 r., <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>.

⁵⁴ P. Andrusieczko, *Referendum zamiast parlamentu?*, 12 grudnia 2012 r., http://www.new.org.pl/2012-12-12,referendum_zamiast_parlamentu.html.

⁵⁵ *Соціально-економічний розвиток України за січень-листопад 2012*, Державна служба статистики України, s. 4, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/so_ek_r_u/soekru_u/soekru_11_12.zip.

⁵⁶ A. Sarna, „Ukraińska gospodarka na progu recesji”, *Komentarze OSW* z 21 listopada 2012 r., nr 96, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-11-21/ukrainska-gospodarka-na-progu-recesji>.

⁵⁷ *Україна не готова виконати вимоги МВФ – Тізінько*, 17.10.2012, <http://www.epravda.com.ua/news/2012/10/17/340010/>.

⁵⁸ *Ukraine. Macroeconomic situation*, SigmaBleyzer – The Bleyzer Foudation, grudzień 2012, http://www.sigmableyzer.com/wp-content/uploads/Ukraine_EU_12_01_12.pdf.

⁵⁹ T. Kuzio, „Ukraine facing economic and financial instability”, *Eurasia Daily Monitor* z 28 listopada 2012 r., vol. 9, issue 217, [http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=40161&cHash=38c4f0d8b9c5e65905ef91e8fdf6b53c](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=40161&cHash=38c4f0d8b9c5e65905ef91e8fdf6b53c).

Mistrzostwa Europy w piłce nożnej Euro 2012. W dniach 8 czerwca – 1 lipca na Ukrainie i w Polsce odbyły się rozgrywki czternastego turnieju o mistrzostwo Europy w piłce nożnej. Na Ukrainie mecze rozgrywano we Lwowie, w Doniecku, Charkowie i Kijowie, gdzie odbył się mecz finałowy. Na płaszczyźnie sportowej Ukraina nie wypadła dobrze – jej drużyna nie wyszła z grupy eliminacyjnej. Jedynie trzy drużyny (francuska, szwedzka i ukraińska) zdecydowały się mieszkać podczas mistrzostw na Ukrainie; pozostałe wybrały Polskę. Podczas turnieju Ukrainę odwiedziło co najmniej 900 tys. kibiców piłkarskich z zagranicy⁶⁰. Mimo obaw związanych z niską jakością infrastruktury oraz wysokim poziomem przestępczości i rasizmem na Ukrainie nie doszło do poważniejszych incydentów. Rozgrywki zbotkowała natomiast większość przywódców państw europejskich, co miało związek z sytuacją wewnętrzną na Ukrainie, zwłaszcza ze sprawą Tymoszenko. W finale turnieju wzięli udział jedynie prezydenci Polski, Ukrainy i Białorusi oraz przedstawiciele państw ubiegających się o tytuł mistrza Europy – Hiszpanii i Włoch. Bilans mistrzostw jest z perspektywy Ukrainy niejednoznaczny. W miastach goszczących turniej zbudowano lub gruntownie wyremontowano i unowocześniono stadiony i lotniska. Zmodernizowano sieć dróg. Były to jednak inwestycje kosztowne, niekiedy o wątpliwej jakości wykonania; większość zysków trafiła prawdopodobnie do osób blisko związanych z ukraińskimi władzami. Władze w niewielkim stopniu starały się spożytkować mistrzostwa do doraźnych celów politycznych, takich jak poprawa wizerunku rządzących czy konsolidacja społeczeństwa wokół projektu, jakim było Euro 2012 i udział w nim ukraińskiej drużyny⁶¹. Nie udało się też wykorzystać turnieju do skutecznej promocji Ukrainy w Europie z powodu istniejących uwarunkowań politycznych.

Wybory parlamentarne. W dniu 28 października 2012 r. na Ukrainie odbyły się wybory parlamentarne. Zostały przeprowadzone według nowej ordynacji wyborczej przyjętej w listopadzie 2011 r.; zmieniła ona system wyborczy z proporcjonalnego na proporcjonalno-większościowy (połowa deputowanych wybierana z list ogólnokrajowych, połowa z okręgów jednomandatowych), a ponadto podniosła w wyborach proporcjonalnych próg wyborczy z 3 do 5%⁶². Nowa ordynacja faworyzowała przede wszystkim rządzącą Partię Regionów, choć zyskała poparcie części opozycji, gdyż zawierała poprawki proceduralne korzystne dla przejrzystości procesu wyborczego. Kampania wyborcza przebiegła relatywnie spokojnie. Wśród ważniejszych problemów trzeba odnotować wykorzystanie przez władze czynnika administracyjnego, przekupywanie wyborców, utrudnienia w prowadzeniu kampanii wyborczej przez opozycję. Wątpliwości budził również skład komisji wyborczych, do których w wyniku procedur przyjętych przez Centralną Komisję Wyborczą tra-

⁶⁰ *Lubkivsky: 900,000 fans visit Ukraine during Euro 2012*, 25 stycznia 2013 r., <http://www.kyivpost.com/content/ukraine/lubkivsky-900000-fans-visit-ukraine-during-euro-20-308760.html>.

⁶¹ S. Matuszak, T.A. Olszański, „Euro 2012 – niewykorzystana szansa Ukrainy?”, *Komentarze OSW* z 8 czerwca 2012 r., nr 80, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-06-08/euro-2012-niewykorzystana-szansa-ukrainy>.

⁶² Закон України «Про вибори народних депутатів України», 17 listopada 2011 r., <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.

fiło sporo przedstawicieli partii „technicznych”, natomiast mająca realne znaczenie pozaparlamentarna opozycja („Swoboda”, UDAR) nie była w nich w należyty sposób reprezentowana. Podczas dnia głosowania również nie odnotowano znaczących incydentów. Problemy pojawiły się natomiast podczas liczenia głosów w kilkunastu okręgach jednomandatowych, gdzie przy pomocy lokalnej administracji starano się zmienić wynik wyborczy na korzyść kandydatów władzy. Pod naciskiem opozycji Rada Najwyższa podjęła decyzję o powtórzeniu głosowania w pięciu najbardziej spornych okręgach. Partia Regionów zachowała władzę, niemniej nie odniosła zdecydowanego zwycięstwa. Nie zyskała wraz z koalicjantami większości konstytucyjnej (300 mandatów); była również nadal zmuszona do współpracy z koalicyjną Komunistyczną Partią Ukrainy. To właśnie ten relatywnie słaby wynik mógł się przyczynić do prób fałszerstw w okręgach jednomandatowych. Opozycja („Batkivszczyzna” Julii Tymoszenko, UDAR, „Swoboda”) zdobyła łącznie więcej głosów w wyborach proporcjonalnych niż partie koalicyjne; te ostatnie utrzymały się przy władzy dzięki temu, że większość deputowanych wyłonionych w okręgach jednomandatowych to członkowie Partii Regionów lub jej sympatycy. Sukces odniósł UDAR, na którego czele stoi dawny mistrz bokserski Witalij Kłyczko; zarówno program, jak i przyszłość tej formacji pozostają jednak niejasne. Warto też odnotować dobry wynik dwu skrajnych formacji – komunistów i nacjonalistycznej „Swobody”, co świadczy o potencjale elektoratu protestu i może zaowocować radykalizacją ukraińskiej sceny politycznej.

Tabela 3

Wyniki wyborów do Rady Najwyższej (październik 2012 r.)

	Procent głosów w wyborach proporcjonalnych	Liczba mandatów uzyskanych w wyborach proporcjonalnych	Liczba mandatów uzyskanych w wyborach większościowych	Łączna liczba uzyskanych mandatów	Wielkość frakcji w Radzie Najwyższej
Partia Regionów	30,00	72	113	185	208
„Batkivszczyzna”	25,54	62	39	101	99
UDAR	13,96	34	6	40	42
Komunistyczna Partia Ukrainy	13,18	32	–	32	32
„Swoboda”	10,44	25	12	37	36
Przedstawiciele innych partii i kandydaci niezależni	–	–	50	50	27

Źródło: Centralna Komisja Wyborcza, www.cvk.gov.ua, Rada Najwyższa, www.rada.gov.ua.

Przebieg wyborów spotkał się z dość krytyczną oceną międzynarodowych obserwatorów: choć obywatele mieli możliwość wyboru między konkurującymi siłami politycznymi, tym ostatnim nie zapewniono równych warunków; również proces liczenia głosów naznaczony był nieprawidłowościami⁶³. Po ukonstytuowaniu się nowego parlamentu prezydent Janukowycz ponownie powołał na stanowisko premiera Mykołę Azarowa.

Polityka zagraniczna

Polityka zewnętrzna Ukrainy w 2012 r. znalazła się w impasie – nie osiągnięto postępów ani na kierunku europejskim, ani rosyjskim. Ukraińska dyplomacja ma świadomość tego wyzwania. Zarzuca UE krytyczne podejście do Ukrainy i kwestii dalszego rozszerzenia Unii, wiążąc to przede wszystkim z kryzysem gospodarczo-finansowym. Zarazem niejednoznacznie ocenia stosunki z Rosją, wskazując zarówno na wyzwania, jak i na perspektywy współpracy. Dlatego opowiada się za rozwojem stosunków z nowymi partnerami, takimi jak Turcja czy Chiny⁶⁴. Ta wizja polityki „trzeciej drogi” ma jednak głównie wymiar wewnątrzpolityczny, marketingowy, a potencjalne korzyści z niej płynące – przede wszystkim o charakterze gospodarczym – są na razie ograniczone⁶⁵.

Relacje z Unią Europejską. Ukraina głosi niezmiennie przywiązanie do wartości europejskich i dążenie do pełnej integracji z UE⁶⁶, choć jej polityka wewnętrzna i stopień realizacji zobowiązań wobec Unii nie potwierdzają tych deklaracji. Głównym problemem w stosunkach z państwami zachodnimi i UE w omawianym okresie była sytuacja wewnętrzna na Ukrainie, w szczególności sprawa Tymoszenko i przebieg wyborów parlamentarnych. Zarówno instytucje Unii Europejskiej, jak i poszczególne państwa członkowskie niejednokrotnie dawały dowód swojemu niezadowoleniu z powodu odejścia od standardów demokratycznych na Ukrainie⁶⁷. Ograniczono kontakty z władzami ukraińskimi. Ukraina była zmuszona odwołać szczyt państw Europy Środkowej w Jałcie (maj 2012 r.), gdyż większość uczestników z UE zrezygnowała z udziału w tym spotkaniu. Pojawiły się również postulaty, by przedstawiciele krajów członkowskich zbojkotowali ukraińską część Euro 2012. W efekcie tylko nieliczni przywódcy europejscy śledzili rozgrywkę piłkarskie na Ukrainie. Rzecznikiem zdecydowanej polityki wobec Ukrainy byli w szczególności politycy

⁶³ *Ukraine. Parliamentary Elections 28 October 2012. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw, 3 January 2013*, <http://www.osce.org/odihr/98578>.

⁶⁴ К. Грищенко, „Стратегічна рівновага як шанс України у багатополарному світі”, *Дзеркало тижня* z 9 marca 2012 r.

⁶⁵ Por. T. Iwański, „Ukraina w poszukiwaniu «trzeciej drogi» w polityce zagranicznej”, *Komentarze OSW* z 14 marca 2012 r., <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-03-14/ukraina-w-poszukiwaniu-trzeciej-drogi-w-polityce-zagranic>.

⁶⁶ Zob. np. K. Gryshchenko, „Ukraine responds”, *The New York Times* z 20 marca 2012 r.

⁶⁷ Zob. np. C. Bildt, W. Hague, K. Schwarzenberg, R. Sikorski, G. Westerwelle, „Ukraine’s slide”, *The New York Times* z 4 marca 2012 r.; European Parliament resolution of 24 May 2012 on Ukraine (2012/2658(RSP)), 24.05.2012, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2012-0221&language=EN&ring=P7-RC-2012-0235>; H.D. Clinton, C. Ashton, „Ukraine’s troubling trends”, *The New York Times* z 24 października 2012 r.

niemieccy, którzy starali się wykorzystać istniejącą sytuację do zaprezentowania się jako obrońcy praw człowieka, a także do zablokowania rozwoju dalszej współpracy Ukraina–UE, m.in. w trosce o relacje z Rosją. Unia Europejska nie zdecydowała się jednak na zerwanie kontaktów z Ukrainą. W czerwcu na Ukrainę pojechali po raz pierwszy były prezydent Polski Aleksander Kwaśniewski i były przewodniczący Parlamentu Europejskiego Pat Cox, którzy w imieniu PE mieli obserwować proces Tymoszenko. Ich misja miała na celu podtrzymanie dialogu politycznego z Ukrainą, zapewnienie byłej premier dostępu do leczenia z powodu nasilających się problemów zdrowotnych i nakłonienie władz ukraińskich do zaprzestania represji wobec opozycji. Tego ostatniego celu nie udało się zrealizować.

W marcu 2012 r. parafowano umowę stowarzyszeniową Ukraina–UE, zakładającą m.in. powstanie pogłębionej i wszechstronnej strefy wolnego handlu (DCFTA); nie została ona jednak podpisana. Ze strony Unii Europejskiej była to próba wypracowania kompromisowego rozwiązania między krytyką sytuacji wewnętrznej na Ukrainie i chęcią kontynuacji współpracy z tym państwem. Na Ukrainie natomiast parafowanie porozumienia prezentowane było jako znaczący sukces na drodze do zbliżenia z UE⁶⁸. W grudniu 2012 r. Rada UE stwierdziła, że możliwe jest podpisanie umowy stowarzyszeniowej, o ile Ukraina spełni trzy warunki – ustanowi demokratyczne standardy wyborcze, rozwiąże problemy selektywnego wymiaru sprawiedliwości, wprowadzi wspólnie ustalone reformy⁶⁹. W tym samym czasie została po raz pierwszy nieoficjalnie ujawniona treść umowy stowarzyszeniowej⁷⁰. Krok ten był adresowany przede wszystkim do mieszkańców Ukrainy – trudno natomiast stwierdzić, czy miał na celu przekonanie ich o celowości integracji z UE, czy raczej o ograniczonym charakterze jej oferty.

W innych dziedzinach współpracy nie odnotowano znaczących postępów. W listopadzie 2010 r. UE przedstawiła Ukrainie plan działań na rzecz zniesienia wiz. Bilans jego realizacji po ponad dwu latach jest mieszany. Znaczące postępy osiągnięto w sferze walki z nielegalną imigracją, w tym readmisji. Istotne problemy występują natomiast, jeśli chodzi o bezpieczeństwo dokumentów, w tym paszporty biometryczne⁷¹. W lutym 2011 r. Ukraina przystąpiła do Wspólnoty Energetycznej, zobowiązując się do wdrożenia szeregu aktów prawnych dotyczących sektora ener-

⁶⁸ Leonid Kozhara: *Initialling of the Association Agreement confirms the invariability of Ukraine's course towards integration into the European Union*, 30 marca 2012 r., <http://www.partyofregions.org.ua/en/news/4fe300bf63eac51f48002318>.

⁶⁹ 3209th Council meeting. Foreign Affairs, Brussels, 10 December 2012, 17438/12 (OR. en), s. 13, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/134152.pdf.

⁷⁰ *Association Agreement between the European Union and Its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part*, bez daty, http://glavcom.ua/pub/2012_11_19_EU_Ukraine_Association_Agreement_English.pdf.

⁷¹ *Joint Staff Working Document. Second progress report on the implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa*, SWD(2012) 10 final, Brussels, 9 lutego 2012 r., http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/news/intro/docs/20120209/ua_2nd_pr_vlap_sw_d_2012_10_final.pdf. Por. *Eastern Partnership Visa Liberalisation Index*, <http://monitoring.visa-free-europe.eu/ukraine>.

getyki. Zobowiązania te w istotnym stopniu nie zostały zrealizowane, co wynika przede wszystkim z braku woli politycznej ze strony władz ukraińskich⁷².

Stosunki z Federacją Rosyjską. Najważniejszym zagadnieniem w dwustronnych relacjach w omawianym okresie była przyszłość relacji Ukrainy z Unią Celną i ewentualna akcesja tej pierwszej do wspomnianej struktury, co pozostaje celem Rosji. W tej kwestii nie doszło do zasadniczych zmian. Ukraina obawiała się zbytniego uzależnienia od Federacji Rosyjskiej, starając się nadal balansować pomiędzy Rosją i UE.

Na płaszczyźnie politycznej nastąpiło zacieśnienie współpracy zarówno formalnej, jak i nieformalnej. Wiosną 2012 r. ważne stanowiska w administracji państwowej objęli posiadający jeszcze niedawno rosyjskie obywatelstwo Dmytro Sałamatin, nowy minister obrony, i Ihor Kalinin, nowy szef Służby Bezpieczeństwa Ukrainy. Ten pierwszy w latach 1984–1992 pracował w KGB. W zamian Janukowycz miał uzyskać poparcie Władimira Putina przeciwko ukraińskiej opozycji⁷³. W lipcu 2012 r. obaj prezydenci przyjęli Deklarację o zakresie strategicznego partnerstwa obu państw, szeroko zakreślającą ramy dwustronnej współpracy⁷⁴. Zobowiązali się w szczególności konsultować w kwestii relacji z NATO i UE, a także opowiedzieli się za komplementarnością procesów integracyjnych w ramach Unii Europejskiej i „eurazjatyckiej integracji gospodarczej”. Putin i Janukowycz przyjęli również wspólne oświadczenie w kwestii wciąż nieprzeprowadzonej delimitacji granicy morskiej pomiędzy oboma krajami⁷⁵. Wedle nieoficjalnych informacji potwierdzono przynależność Tuzła do Ukrainy, w zamian jednak Rosja zachowała prawo do korzystania z Cieśniny Kerczeńskiej.

Mniej jednoznaczna była sytuacja w sferze gospodarczej. Rosja kontynuowała działania mające na celu nakłonienie Ukrainy do przystąpienia do Unii Celnej, przedstawiając ją jako alternatywę dla utworzenia DCFTA z UE: przekonywała o korzyściach płynących dla Ukrainy z tego pierwszego rozwiązania, zwłaszcza możliwości swobodnego dostępu do rosyjskiego rynku; zarazem starała się zdyskredytować koncepcję pogłębionej strefy wolnego handlu Ukraina–UE⁷⁶. Wobec pogorszenia się relacji z Unią i perspektywy recesji na Ukrainie argumenty te trafiały na podatny grunt. W grudniu 2012 r. prezydent Janukowycz opowiedział się za częściową harmonizacją prawa ukraińskiego z normami Unii Celnej, aby zapobiec dyskryminacji ukraińskich eksporterów. Na zalety współpracy z Unią Celną wskazywali też

⁷² Zob. I. Lyubashenko, „Ukraine’s first year in the Energy Community: Restart needed”, *PISM Policy Paper*, kwiecień 2012, nr 28, http://www.pism.pl/files/?id_plik=10131.

⁷³ M. Wojciechowski, „Tajna historia przejmowania Ukrainy przez Rosję”, 1 marca 2012 r., http://wyborcza.pl/1,75477,11261360,Tajna_historia_przejmowania_Ukrainy_przez_Rosje.html.

⁷⁴ Декларация про зміст українсько-російського стратегічного партнерства, Ялта, 12 липця 2012 г., <http://www.president.gov.ua/news/24811.html>.

⁷⁵ Спільна заява Президента України та Президента Російської Федерації щодо делімітації морських просторів в Азовському і Чорному морях, а також у Керченській протоці, Ялта, 12 липця 2012 г., <http://www.president.gov.ua/news/24812.html>.

⁷⁶ R. Dragneva, K. Wolczuk, „Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, stagnation or rivalry?”, *Chatham House Briefing Paper*, sierpień 2012, http://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0812bp_dragnevawolczuk.pdf.

inni przedstawiciele ukraińskiego rządu. Akcesja Ukrainy do tej struktury pozostaje jednak problematyczna – zarówno dlatego, że uniemożliwiłaby powstanie DCFTA z UE, jak i z powodu zobowiązań zaciągniętych przez Ukrainę na forum WTO⁷⁷.

Jednocześnie Ukraina podjęła nowe działania na rzecz ograniczenia zależności w kluczowej dziedzinie dwustronnych relacji – w sektorze energetycznym. Od 2011 r. mianowicie ogranicza import gazu z Rosji, motywując to wysoką ceną za rosyjski surowiec (430 USD za 1000 m³ pod koniec 2012 r.). Federacja Rosyjska ze swej strony proponowała Ukrainie obniżkę ceny w razie akcesji do Unii Celnej. Jednocześnie w styczniu 2013 r. Gazprom zażądał od Ukrainy zapłaty 7 mld USD za niezakupiony gaz, zgodnie z klauzulą *take or pay* wiążącą oba państwa. Strona ukraińska odrzuciła te żądania. W celu zrównoważenia spadku importu z Rosji Ukraina w listopadzie 2012 r. zaczęła sprowadzać tańszy gaz z UE, za pośrednictwem niemieckiej firmy RWE, i podjęła budowę terminalu LNG koło Odessy; rozpoczęto również badania nad możliwością wydobycia na Ukrainie gazu łupkowego.

Ważnym wydarzeniem na płaszczyźnie zarówno wewnętrznej, jak i relacji z Rosją było przyjęcie w lipcu 2012 r. nowej ustawy o językach. Dokument potwierdza, że językiem państwowym na Ukrainie jest ukraiński. Zarazem uznaje prawo każdego obywatela do językowego samookreślenia, czyli do korzystania w życiu prywatnym i kontaktach społecznych z dogodnego dlań języka. Ustawa wprowadza pojęcie języka regionalnego. Jest to język wykorzystywany na danym obszarze przez co najmniej 10% mieszkańców. Akty władz centralnych mają być publikowane w języku ukraińskim, rosyjskim oraz w językach regionalnych i językach mniejszości narodowych. Państwo gwarantuje obywatelom prawo do edukacji w języku państwowym lub języku regionalnym. Stacje radiowe i telewizyjne mogą nadawać programy w języku państwowym, regionalnym bądź w innych językach, przy czym same określają zakres stosowania każdego z języków⁷⁸. Ustawa ta w istotnym stopniu wzmacnia pozycję dominującego w południowej i wschodniej części kraju języka rosyjskiego. Rosja od lat 90. opowiadała się za uznaniem szczególnej roli rosyjskiego na Ukrainie; wspierała też prace nad nową ustawą językową. Dlatego jej przyjęcie należy uznać za sukces Federacji Rosyjskiej.

Relacje z Polską. Stosunki polsko-ukraińskie były w istotnym stopniu warunkowane wspólną organizacją mistrzostw Europy w piłce nożnej Euro 2012 i sytuacją wewnętrzną na Ukrainie. W sferze wewnętrznego dyskursu politycznego i medialnego zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie piłkarski turniej prezentowany był przede wszystkim jako wydarzenie odpowiednio polskie bądź ukraińskie, rzadziej jako wspólne przedsięwzięcie. Mimo to w kontekście pogarszających się relacji Ukraina–UE mistrzostwa stały się ważnym czynnikiem sprzyjającym podtrzymaniu kontaktów polsko-ukraińskich. Prezydent Polski Bronisław Komorowski przeciwstawił się formułowanym w UE postulatami bojkotu ukraińskiej części Euro 2012. W przeci-

⁷⁷ T. Iwański, R. Sadowski, „Ukraina: między Unią Europejską a Unią Celną”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 12 grudnia 2012 r., nr 41 (242), <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2012-12-12/ukraina-miedzy-unia-europejska-a-unia-celna>.

⁷⁸ Закон України «Про засади державної мовної політики», 3 липca 2012 r., <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

wieństwie do większości przywódców państw regionu nie odwołał swego udziału w planowanym szczycie państw Europy Środkowej i Wschodniej w Jałcie w maju 2012 r. (szczyt, jak wspomniano, ostatecznie się nie odbył z powodu nieobecności większości zaproszonych gości). Wspólnie z prezydentami Ukrainy i Białorusi, Wiktorem Janukowyczem i Alaksandrem Łukaszenką, Komorowski wziął udział w finale mistrzostw w Kijowie.

Polska podejmowała działania na rzecz poprawy sytuacji wewnętrznej na Ukrainie, apelując w szczególności o zmianę anachronicznych przepisów, które umożliwiły w 2011 r. skazanie Tymoszenko na karę więzienia za przekroczenie uprawnień, gdy zajmowała stanowisko premiera. Przede wszystkim jednak zabiegała o to, by nie uległy dalszemu pogorszeniu relacje Ukrainy z Unią Europejską. Opowiadała się za podpisaniem umowy stowarzyszeniowej Ukraina–UE. Polski prezydent, wskazując na problemy zaistniałe podczas wyborów parlamentarnych na Ukrainie, przeciwstawił się tezie, że te ostatnie zostały sfalszowane. To stanowisko, podobnie jak i bliskie relacje z Janukowyczem, spotkało się z krytyczną oceną części środowisk pozarządowych i mediów – zarówno w obu krajach, jak i w państwach Europy Zachodniej. Jednocześnie prezydent Komorowski został uznany przez kijowski think tank Instytut Światowej Polityki za najbardziej wpływowego lobbystę ukraińskich interesów w świecie w 2012 r.⁷⁹

W minionym roku obu krajów nie dzieliły problemy historyczne. Istotnym wydarzeniem z polskiej perspektywy było otwarcie w Bykowni (obecnie leżącej w granicach administracyjnych Kijowa) Polskiego Cmentarza Wojennego upamiętniającego 3,5 tys. ofiar zbrodni katyńskiej z 1940 r. zamordowanych na Ukrainie. W 2013 r. Polskę i Ukrainę ponownie podzieliły spory historyczne za sprawą 70. rocznicy zbrodni na Wołyniu (1943–1944). Oba kraje w zasadniczy sposób różnią się w ocenie tych wydarzeń – Polska uważa, że na południowo-wschodnich kresach II RP została przeprowadzona antypolska akcja o charakterze czystki etnicznej, zaplanowana i zorganizowana przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów – Ukraińską Powstańczą Armię; Polacy podejmowali jedynie działania odwetowe przeciwko Ukraińcom, a straty tych ostatnich były zdecydowanie mniejsze. Strona ukraińska utrzymuje, że na wspomnianym obszarze toczył się konflikt polsko-ukraiński, który pociągnął za sobą ofiary po obu stronach.

Perspektywy

Ukraińskie władze będą się musiały zmierzyć w nadchodzących dwóch latach z dwoma wyzwaniem. Pierwsze to następstwa nowej fali kryzysu. Na Ukrainie istnieje potencjał protestu społecznego o charakterze nie politycznym (jak w 2004 r.), ale gospodarczo-socjalnym⁸⁰. Według niektórych ukraińskich publicystów w razie pogorszenia sytuacji ekonomicznej może to doprowadzić do przedterminowe-

⁷⁹ ТОП-10 лобістів України в світі, bez daty, <http://iwp.org.ua/ukr/public/623.html>.

⁸⁰ Por. T. Iwański, „Nastroje społeczeństwa ukraińskiego przed wyborami parlamentarnymi”, *Komentarze OSW*, 14 wrzesień 2012 r., nr 89, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2012-09-14/nastroje-spoeczenstwa-ukrainskiego-przed-wyborami-parlamentarn>.

go odsunięcia od władzy ekipy prezydenta Janukowycza. Taki scenariusz wydaje się jednak mało prawdopodobny, gdyż wymagałby on umiejętności skanalizowania i wykorzystania istniejącego niezadowolenia społecznego przez opozycyjne wobec władzy siły polityczne. Drugie wyzwanie to wybory prezydenckie w 2015 r. Prezydent Janukowycz będzie chciał zapewnić sobie reelekcję – zarówno po to, by nadal skutecznie chronić interesy gospodarze „rodziny” i donieckich oligarchów, jak i dlatego, że nie chce podzielić losu Tymoszenko. Jego popularność w ukraińskim społeczeństwie jednak spada. W sierpniu 2012 r. działalność prezydenta popierało w pełni lub częściowo 46,9% ankietowanych; w kwietniu 2010 r. – 66,3%⁸¹. Janukowycz ma trzy zasadnicze możliwości. Można, w szczególności dzięki nowej ustawie o referendum, zmienić konstytucję i wprowadzić wybór prezydenta przez parlament, w którym Partia Regionów wraz z komunistami dysponuje stabilną większością. Można też dzięki wykorzystaniu czynnika administracyjnego i mediów odpowiednio „wyreżyserować” wybory zorganizowane wedle dotychczasowych zasad: na korzyść Janukowycza grałaby obecność w wyborach dwóch silnych kandydatów opozycji, skłóconych ze sobą, i/lub przejście do drugiej tury kandydata mającego duży elektorat negatywny – np. Oleha Tiahnyboka ze „Swobody”. Gdyby te zabiegi nie przyniosły oczekiwanych efektów, władza może wreszcie podjąć próbę sfalszowania wyborów, jak w 2004 r.

BIALORUŚ, MOŁDAWIA, KAUKAZ POŁUDNIOWY I AZJA CENTRALNA: ROSJA PRÓBUJE ODRABIAĆ STRATY

Rok 2012 przyniósł wzrost niestabilności wewnętrznej na Kaukazie Południowym i względną stabilizację w innych państwach tego obszaru. Nastąpiło wzmocnienie wpływów Rosji, widoczne zwłaszcza na Białorusi, w Gruzji, Kirgistanie i Tadżykistanie. Przeciwny trend pojawił się natomiast w przypadku Mołdawii, Azerbejdżanu, Kazachstanu i Uzbekistanu.

Białoruś: granice autonomii

Białoruś stopniowo pogłębiała swoje uzależnienie od Rosji i ochładzała relacje z Zachodem. Kryzys w stosunkach rosyjsko-unijnych wywołany decyzją prezydenta Alaksandra Łukaszenki o nakazaniu wyjazdu z Białorusi ambasadorów UE i Polski w końcu lutego 2012 r. (zob. *Rocznik Strategiczny 2011/12*) był swoistym testem spójności i solidarności, jaki Mińsk zastosował wobec Brukseli. UE zdała go jednak⁸², co skłoniło Łukaszenkę do stopniowego załagodzenia konfliktu. Próbując podtrzymać dialog z Zachodem, Łukaszenka wykonał pewne gesty w polityce wewnętrznej (m.in. w połowie kwietnia 2012 r. zwolnił z więzienia byłego opozy-

⁸¹ Чи підтримуєте Ви діяльність Президента України? (динаміка, 2000–2012), http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=67.

⁸² Wszyscy ambasadorowie państw członkowskich UE w geście solidarności wyjechali z Mińska, a w końcu marca 2012 r. Rada UE poszerzyła sankcje wobec Białorusi, obejmując nimi m.in. część przedsiębiorstw należących do bliskich Łukaszence białoruskich biznesmenów.

cyjnego kandydata na prezydenta Andrieja Sannikaua oraz jego współpracownika Żmiciera Bandarenkę, skazanych rok wcześniej na kilka lat pozbawienia wolności). Okazało się, iż nie jest to w stanie odwieść UE od pryncypialnej polityki i po ponownym zaostrożeniu polityki wewnętrznej (na początku lipca na Białorusi wprowadzono przepisy formalnie umożliwiające zakazywanie wyjazdu z kraju opozycjonistom objętym tzw. nadzorem prewencyjnym) oraz kryzysie w stosunkach ze Szwecją po lipcowym „desancie pluszowych misiów”⁸³ relacje z UE uległy ponownemu ochłodzeniu.

Dla Łukaszenki najważniejsza była stabilizacja sytuacji gospodarczej. I rzeczywiście osłabił kryzys finansowy, zwiększyły się wyraźnie rezerwy walutowe (do 8 mld USD), spadła inflacja (do około 22%), wzrósł eksport (do ponad 50 mld USD)⁸⁴. **„Tajemnicą sukcesu” białoruskiej gospodarki były relatywnie tanie nośniki energii importowane z Rosji** (dzięki korzystnym kontraktom na import gazu ziemnego i ropy naftowej zawartym w 2011 r.), zwłaszcza zaś ropa naftowa, której przerób w dwóch rafineriach (w Mozyrzu i Nowopołocku kontrolowanych przez białoruski państwowy koncern Biełnieftiechim) i eksport głównie do UE produktów naftowych stanowił najważniejsze źródło dochodów Białorusi (w 2012 r. ok. 16 mld USD, tj. ok. 32% ogółu dochodów z eksportu)⁸⁵. Bardzo hojny dla Białorusi był także rosyjski kredyt (w sumie na 9,5 mld USD) przeznaczony na budowę przez Rosatom elektrowni jądrowej w Ostrowcu (uruchomiony po podpisaniu 18 lipca 2012 r. generalnego kontraktu na budowę). Pieniądze te miały być jednak wydzielane w niewielkich transzach i formalnie trudno było je wykorzystać na cele inne niż budowa elektrowni i towarzyszące inwestycje. Konsekwencją budowy elektrowni i podpisanych w związku z tym porozumień mogłoby być natomiast faktyczne zwiększenie zależności energetycznej Białorusi od Rosji⁸⁶. Z kolei w końcu listopada 2012 r. w trakcie swej wizyty na Białorusi prezes Gazpromu Aleksiej Miller zaferował perspektywę zainwestowania 3 mld USD w rozbudowę (należącej do Gazpromu po przejściu w 2011 r. Biełtransgazu) białoruskiej sieci gazowej.

Równocześnie jednak Moskwa pokazała w 2012 r. Mińskowi, gdzie leżą granice jej tolerancji dla „autonomii” Białorusi. W 2011 r. Białoruś gwałtownie zwiększyła eksport produktów naftowych (głównie nafty) w postaci rozpuszczalników i rozcieńczalników, zarabiając na tym w 2011 r. około 1,5 mld USD, a do

⁸³ 4 lipca 2012 r. wynajęty przez szwedzką agencję reklamową niewielki samolot wleciał bez zezwolenia z Litwy nad Białoruś i rozrzucił w okolicach Mińska setki pluszowych misiów z ulotkami o antyrządowej treści. Po nieskutecznych próbach ukrycia skandalu Białoruś w końcu sierpnia nakazała opuszczenie kraju wszystkim dyplomatom Szwecji i wycofała swoich dyplomatów ze Sztokholmu. Szerzej zob. R. Sadowski, „Białoruś w konflikcie ze Szwecją po «pluszowym desancie»”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 8 sierpnia 2012 r.

⁸⁴ Dane za: Państwowy Komitet Statystyczny Republiki Białoruś, www.bielstat.gov.by. Szerzej na temat sytuacji gospodarczej Białorusi zob. K. Kłyński, „Gospodarka nierealnych wskaźników: ocena sytuacji ekonomicznej na Białorusi i prognoza na 2013 rok”, *Komentarze OSW* z 20 lutego 2013 r.

⁸⁵ Szerzej zob. K. Kłyński, W. Konończuk, „Niewyczerpane źródło dochodów? Znaczenie i perspektywy białoruskich rafinerii”, *Komentarze OSW* z 19 czerwca 2012 r. Dane z 2012 r. za: Państwowy Komitet Statystyczny Republiki Białoruś, www.bielstat.gov.by.

⁸⁶ Szerzej zob. K. Kłyński, M. Menkiszak, „Budowa elektrowni atomowej na Białorusi – wzrost zależności energetycznej od Rosji?”, *Komentarze OSW* z 23 lipca 2012 r.

lipca 2012 r. około 2,5 mld USD⁸⁷. Faktycznie jednak fałszowano dokumenty, tak aby uniknąć płacenia Rosji cła eksportowego, zgodnie z warunkami Unii Celnej. Moskwa przez pewien czas tolerowała ten proceder, ale jesienią 2012 r. zażądała od Mińska zwrotu należnych kwot i dla wzmocnienia swojej argumentacji na pewien czas (w październiku 2012 r.) ograniczyła eksport ropy naftowej na Białoruś. Zyskała także nową silną dźwignię wpływu na Białoruś, uruchamiając w marcu 2012 r. (na razie w trybie testowym) pierwszą nitkę (omijającego ten kraj) rurociągu naftowego BTS-2 Unieczę–Ust-Ługa (stanowiącego alternatywę dla tranzytu przez Białoruś rurociągiem Drużba). Prezydent Łukaszenka usiłował najwyraźniej zrównoważyć ten efekt (i „ukarać” przy okazji Litwę), oferując Rosji w listopadzie 2012 r. przekierowanie tranzytu białoruskich towarów z portów Litwy i Łotwy na porty obwodu leningradzkiego FR.

Mimo iż prezydent Łukaszenka ciągle zwlekał z realizacją rosyjskich postulatów prywatyzacji kolejnych (po Bieltransgazie) ważnych państwowych aktywów (czytaj: sprzedaży ich podmiotom rosyjskim), Moskwa nie stawiała tej kwestii na ostrzu noża, wiedząc, że Mińsk nie ma w istocie alternatywy. Mimo rosyjskiego wsparcia i czasowego przewyciężenia kryzysu finansowego Białoruś stała bowiem przed narastającymi problemami gospodarczymi. Widać to było zwłaszcza w słabnącym tempie wzrostu białoruskiej gospodarki (wzrost PKB o 1,5% w 2012 r. wobec 5,5% w 2011 r.; wzrost produkcji przemysłowej o 5,7% wobec 9,1% w 2011 r.)⁸⁸. Problemem były też zbliżający się szczyt wypłat z tytułu obsługi zadłużenia zagranicznego (6 mld USD w latach 2013–2014) i rosnące trudności dla białoruskiego eksportu na rynku rosyjskim wynikające z konieczności przyjęcia przez Białoruś (w ramach Unii Celnej) rosyjskich warunków członkostwa w WTO (od sierpnia 2012 r.)⁸⁹.

W polityce wewnętrznej prezydent Łukaszenka dokonywał zmian w swoim otoczeniu, m.in. w maju 2012 r. dokończył czystkę w MSW, dymisjonując z funkcji ministra gen. Anatola Kuleszczaua, a mianując płk. Ihara Szuniewicza (co wzmocniło kontrolę grupy syna prezydenta Wiktora nad resortem). Z kolei aferę z „desantem pluszowych misiów” wykorzystał prezydent w końcu lipca 2012 r. do czystki w kierownictwie sił powietrznych i wojsk pogranicznych. Miesiąc później dokonał roszady w rządzie, m.in. przesunął wpływowego szefa Administracji Prezydenta Uładzimira Makieja na mało znaczące stanowisko ministra spraw zagranicznych, a na jego miejsce mianował dotychczasowego ambasadora w Rosji Andrieja Kobiakowa⁹⁰. Z kolei w listopadzie 2012 r. odwołany został ze stanowiska szef KGB Wadzim Zajcau. Wszystko to świadczyło o utrzymującej się obawie prezydenta Łukaszenki przed możliwym osłabieniem lojalności białoruskiej nomenklatu-

⁸⁷ K. Kłyński, „Białoruś utraciła ważne źródło dochodów z eksportu”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 3 października 2012 r.

⁸⁸ Dane za: Państwowy Komitet Statystyczny Republiki Białoruś, www.bielstat.gov.by

⁸⁹ Szerzej zob. K. Kłyński, „Konsekwencje wejścia Rosji do WTO dla białoruskiej gospodarki”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 12 września 2012 r.

⁹⁰ Szerzej zob. K. Kłyński, „Ważne zmiany kadrowe w otoczeniu Alaksandra Łukaszenki”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 5 września 2012 r.

ry w sytuacji wzrostu wpływów Rosji. Natomiast tradycyjnie zmanipulowane wybory parlamentarne 23 września 2012 r., zbojkotowane przez część opozycji, nie miały istotnego wpływu ani na sytuację wewnętrzną, ani stosunki zewnętrzne Białorusi.

Moldawia: strategiczna rozgrywka

Moldawia w 2012 r. stanęła na progu strategicznego wyboru orientacji swego przyszłego rozwoju: w kierunku Unii Europejskiej czy Rosji. Przebieg wydarzeń wskazywał na przewagę pierwszej orientacji. Przede wszystkim, po trzech latach, udało się przezwyciężyć permanentny kryzys polityczny spowodowany niemożnością wyboru przez podzielony politycznie parlament prezydenta państwa⁹¹. Co więcej, wyraźne były sygnały wsparcia dla Mołdawii ze strony Unii Europejskiej: w końcu 2011 r. rozpoczęły się negocjacje na temat pogłębionej strefy wolnego handlu między Mołdawią i UE (DCFTA), które dość sprawnie postępowały, a w listopadzie 2012 r. UE zadecydowała o przejściu do kolejnego etapu rozmów o liberalizacji ruchu wizowego z tym krajem. Dzięki temu powstały perspektywy podpisania układu o stowarzyszeniu Mołdawii z UE jesienią 2013 r.

Wszystko to wywoływało narastające rozdrażnienie Rosji. Na wybór Nicolae Timofti na prezydenta Moskwa zareagowała natychmiast: przyznaniem separatystycznemu Naddniestrzu 150 mln USD dodatkowej pomocy finansowej. W kilka dni później (21 marca) Dmitrij Miedwiediew mianował wicepremiera ds. kompleksu wojskowo-przemysłowego Dmitrija Rogozina specjalnym przedstawicielem prezydenta FR ds. Naddniestrza. Kluczowym narzędziem wpływu Rosji była jednak współpraca energetyczna. Moskwa domagała się spłaty przez Mołdawię około 2,5 mld USD długu za dostarczony gaz⁹². Gazprom odmawiał także rewizji kontraktu gazowego⁹³. Co więcej, we wrześniu 2012 r., w trakcie wizyty w Moskwie premiera Mołdawii Wlada Filata, strona rosyjska (ustami ministra energetyki FR Aleksandra Nowaka) publicznie uzależniła rozmowy o renegocjacji kontraktu gazowego od wypowiedzenia przez Mołdawię (podpisanego w październiku 2011 r.) protokołu o implementacji postanowień trzeciego pakietu energetycznego (wynikającego z członkostwa Mołdawii we Wspólnocie Energetycznej)⁹⁴. Cała ta międzynarodowa rozgrywka odbywała się w obliczu pogarszającej się stopniowo sytuacji gospodarczej i nastrojów społecznych w Mołdawii. Ponadto pojawił się nowy kry-

⁹¹ Dzięki porozumieniu z grupą secesjonistów z partii komunistycznej rządzącej trójpartyjnej koalicji: Sojuszowi na rzecz Integracji Europejskiej (AEI), udało się 16 marca 2012 r. wybrać na prezydenta Mołdawii sędziego Nicolae Timofti, unikając tym samym groźby trzecich przedterminowych wyborów parlamentarnych, w których mogli zwyciężyć komuniści.

⁹² Paradoks sytuacji polegał na tym, iż dług wynikał z dostaw dla separatystycznego Naddniestrza (które wcale nie płaciło za dostarczony gaz), a partnerem Gazpromu w kontrakcie była spółka Moldovagaz (kontrolowana przez tenże Gazprom)!

⁹³ Kiszyniów chciał obniżenia jego ceny, jednej z najwyższych w Europie, i z tego powodu zgadzał się na jedynie czasowe (po kilka miesięcy) przedłużanie kontraktu gazowego, który formalnie wygasł w końcu 2011 r.

⁹⁴ Ten jawny szantaż wzmocniony został wyrażanymi przez specjalnego wysłannika MSZ FR ds. konfliktu naddniestrzańskiego Siergieja Gubariewa groźbami możliwego uznania przez Rosję niepodległości Naddniestrza w sytuacji zagrożenia „niepodległości” Mołdawii (czytaj: jej wejścia w struktury europejskie).

zys polityczny, który wybuchł w lutym 2013 roku w związku z konfliktem premiera Filata z głównym sponsorem koalicyjnej Partii Demokratycznej, wiceprzewodniczącym parlamentu, biznesmenem Vladem Plahotniukiem. Doprowadziło to do rozpadu rządzącej proeuropejskiej koalicji i dymisji rządu Wład Filata 5 marca 2013 roku, zwiększając tym samym ryzyko kolejnych przedterminowych wyborów parlamentarnych w Mołdawii⁹⁵.

Kaukaz Południowy: rok niepokoju

Rok 2012 przyniósł na Kaukazie Południowym wzrost niestabilności. W Gruzji doszło do nieoczekiwanego zwrotu w polityce wewnętrznej. Narastająca polaryzacja sceny politycznej doprowadziła do zderzenia ze sobą w ostrej kampanii wyborczej rządzącego Zjednoczonego Ruchu Narodowego prezydenta Micheiła Saakaszwilego i nowej opozycyjnej koalicji „Gruzińskie Marzenie” miliardera Bidziny Iwaniszwilego. W wyborach parlamentarnych 1 października 2012 r. „Gruzińskie Marzenie” (niespodziewanie nawet dla siebie) zwyciężyło⁹⁶. Saakaszwili (pod presją Zachodu) zrezygnował z podważania ich wyniku, a Iwaniszwili (przynajmniej czasowo) – z prób przedterminowego odsunięcia prezydenta od władzy⁹⁷. Tym samym Gruzja zrobiła krok w nieznaną, popierając człowieka, który oskarżany był o powiązania z Rosją⁹⁸, zarządzał autorytarnie kierowaną przez siebie partią, przedstawił ogólnikowy populistyczny program. Część stanowisk w nowym rządzie (ministerstwo obrony i spraw zagranicznych) objęli prozachodni politycy, a inne (jak MSW czy ministerstwo gospodarki) osoby nieznanie i niedoświadczone. Deklarowana przez rząd jednoczesna kontynuacja prozachodniego kursu w polityce zagranicznej i normalizacja stosunków z Rosją wydawała się mało realna. Z czasem obserwowano coraz więcej sygnałów, iż Gruzja dokonuje stopniowego zwrotu w kierunku zbliżenia z Rosją⁹⁹. Pojawiły się także napięcia w stosunkach z głównym partnerem gospodarczym Gruzji – Azerbejdżanem.

⁹⁵ Szerzej zob. K. Całus, „Kryzys koalicji rządzącej w Mołdawii”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 20 lutego 2013 r.; idem, „Parlament Mołdawii odwołał rząd Wład Filata”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 6 marca 2013 r.

⁹⁶ Głównie dzięki mobilizacji młodych Gruzinów zmęczonych półautorytarnymi praktykami Saakaszwilego, a także skandalowi, jaki wybuchł po ujawnieniu w mediach tortur, jakim poddawano więźniów w jednym z tubilskich więzień. Koalicja „Gruzińskie Marzenie” zdobyła łącznie 85 ze 150 mandatów w parlamencie (największa z powstałych z niej trzech frakcji miała 65 mandatów), a Zjednoczony Ruch Narodowy – 65 mandatów (największa z trzech jego frakcji – 46 mandatów).

⁹⁷ Wybory prezydenckie, w których Saakaszwili, kończący swą drugą kadencję, nie mógł już brać udziału, zaplanowane były na 2013 r. Równoległe miała wejść w życie reforma konstytucji wprowadzająca w Gruzji system parlamentarno-gabinetowy (na miejsce mieszanego systemu prezydencko-parlamentarnego).

⁹⁸ Bidzina Iwaniszwili w latach 90. zaliczany był do grona najbardziej wpływowych rosyjskich oligarchów. Oskarżano go o kontakty ze strukturami zorganizowanej przestępczości i rosyjskimi służbami specjalnymi. Z kolei, mieszkając w Gruzji od 2006 r., zasłynął z działalności charytatywnej, wspierania projektów społecznych i kulturalnych.

⁹⁹ Iwaniszwili z pierwszą wizytą zagraniczną udał się co prawda do Brukseli, ale w końcu 2012 r. nawiązał (przez swoich przedstawicieli) rozmowy z Rosją, zasugerował możliwość zgody na otwarcie linii kolejowej z Rosji do Gruzji przez separatystyczną Abchazję. Moskwa zareagowała deklaracjami o możliwości

Także w **Armenii** odbyły się wybory parlamentarne (6 maja 2012 r.), w których bez niespodzianek zwycięstwo odniosła rządząca koalicja wspierająca prezydenta Serża Sarkisjana¹⁰⁰. Postrzelenie w zamachu jednego z kandydatów na prezydenta Armenii w wyborach w lutym 2013 r. było jednak oznaką utrzymującej się wewnętrznej niestabilności w kraju. Same wybory 18 lutego 2013 roku zgodnie z przewidywaniami wygrał ponownie Sarkisjan (oficjalnie 59% głosów), choć jego główny kontrkandydat – lider opozycyjnej partii Dziedzictwo Raffi Hovannisian (miał uzyskać 37%) – nie uznał wyniku, zarzucając władzom masowe fałszerstwa i organizując protesty.

Główne wydarzenie w relacjach zagranicznych stanowił natomiast skandal, jaki wybuchł po wydaniu w końcu sierpnia 2012 r. przez Węgry Azerbejdżanowi byłego oficera odsiadującego wyrok po zabójstwie oficera armeńskiego w 1994 r.¹⁰¹

W **Azerbejdżanie** nasilały się oznaki wewnętrznej niestabilności. Przejawem tego były m.in. niewielkie nielegalne demonstracje w Baku i wywołane ekscesami miejscowego notabla zamieszki w mieście Ismailija w styczniu 2013 r. Kontynuowane były represje władz wobec demokratycznej opozycji i islamskich radykałów. W polityce zagranicznej ochładzały się coraz wyraźniej stosunki Azerbejdżanu z Rosją. Moskwa odrzuciła postulaty znaczącego podniesienia opłat za dzierżawę stacji radiolokacyjnej w Gabali i w grudniu 2012 r. zrezygnowała z dalszego jej użytkowania.

Azja Centralna: czekając na rok 2014

Zarówno państwa regionu, jak i główni aktorzy międzynarodowi nasili-li swoją aktywność wobec zbliżającej się daty (2014 r.) wycofania sił NATO i USA z Afganistanu. Przejawem tego były m.in. liczne wizyty delegacji państw zachodnich w regionie od początku 2012 r. i zwłaszcza porozumienia między Rosją a **Kirgistanem** (20 września 2012 r.) oraz **Tadżykistanem** (5 października 2012 r.) w kwestii przedłużenia stacjonowania rosyjskich wojsk w tych dwóch państwach, podpisane w trakcie wizyt prezydenta Putina¹⁰². W obydwu przypadkach stanowiły one element bardziej kompleksowych porozumień¹⁰³. **Oznaczało to umocnienie ro-**

zniesienia embarga na eksport gruzińskiego wina na swój rynek. Szerzej zob. M. Matusiak, „Gruzja: 110 dni nowego rządu”, *Tydzień na Wschodzie. Biuletyn OSW* z 20 lutego 2013 r.

¹⁰⁰ Dominująca Republikańska Partia Armenii uzyskała 69 na 131 mandatów, a koalicyjne: Kwitająca Armenia – 36, Państwo Prawa – 6 mandatów. W nierównoprawnej kampanii wyborczej opozycyjny Narodowy Kongres Armenii b. prezydenta Lewona Ter-Petrosjana uzyskał 7 mandatów, a nacjonaliści z Dasznakcutiun i partia Dziedzictwo – po 6.

¹⁰¹ Więzień po przybyciu do Baku został zwolniony, zrehabilitowany i nagrodzony. W odpowiedzi Armenia zawiesiła stosunki dyplomatyczne z Węgrami.

¹⁰² W przypadku Kirgistanu zdecydowano o połączeniu użytkowanych przez Rosję obiektów od 2017 r. w jedną bazę wojskową i przedłużeniu stacjonowania sił rosyjskich o 20 lat (do 2032 r.). Rosja zadeklarowała też pomoc wojskowo-techniczną. W przypadku Tadżykistanu przedłużono stacjonowanie połączonej 201. bazy rosyjskiej o 30 lat (do 2042 r.) i również przewidziano rosyjską pomoc wojskowo-techniczną.

¹⁰³ Rosja anulowała Kirgistanowi część (189 mln z 489 mln USD) długu z tytułu przyznanego kredytu; zadeklarowała także sfinansowanie budowy elektrowni wodnej Kambar Ata 1 i kaskady górnego Narynu. Warunki współpracy w tej kwestii wymagały jednak doprecyzowania. Wobec Tadżykistanu Moskwa zadeklarowała zniesienie ceł eksportowych na produkty naftowe, pomoc finansową przeznaczoną na walkę

syjskiej obecności w obydwu państwach, ale nie niwelowało całkowicie istniejących pomiędzy stronami kwestii spornych. W Kirgistanie problemy stwarzały: stopniowa konsolidacja opozycji z południa kraju przeciwko rządowi Ałmazbeka Atambajewa, strajki w kopalni złota Kumtor oraz lokalne konflikty w rejonie uzbekkiej enklawy Soch. Z kolei w Tadżykistanie doszło w końcu lipca 2012 r. do kryzysu w autonomicznym Górnym Badachszenie. W walkach, jakie wybuchły między siłami rządowymi a lokalnymi watażkami, zginęło kilkadziesiąt osób.

W **Kazachstanie** odbyły się w styczniu 2012 r. wybory parlamentarne, które miały poprawić nieco wizerunek państwa nadszarpięty po krwawych wydarzeniach w Żanauzen (grudzień 2011 r.; zob. *Rocznik Strategiczny 2011/12*)¹⁰⁴. Rządzący autorytarnie prezydent Nursułtan Nazarbajew zademonstrował, iż kontroluje sytuację, dokonując w końcu września 2012 r. roszady na stanowiskach państwowych (m.in. długoletni premier Karim Masimow został szefem prezydenckiej administracji, a nowym premierem – dotychczasowy wicepremier Serik Achmietow). Z kolei w listopadzie zawieszono działalność szeregu organizacji i mediów opozycyjnych pod zarzutem udziału w prowokowaniu zamieszek w Żanauzen. O pewnym ochłodzeniu stosunków z Rosją (mimo dwukrotnych wizyt prezydenta Putina: w czerwcu i wrześniu 2012 r.) świadczyło to, iż od jesieni 2012 r. Kazachstan domagał się znaczącego podwyższenia opłat za dzierżawę kosmodromu i miasta Bajkonur, a w styczniu 2013 r. prezydent Nazarbajew publicznie zdystansował się od zbytniego zacieśniania politycznej integracji z Rosją pod auspicjami Unii Eurazjatyckiej. O dywersyfikacji polityki świadczyło również zawarte w lutym 2012 r., podczas wizyty Nazarbajewa w Berlinie, porozumienie o partnerstwie gospodarczo-surowcowym z Niemcami (w zamian za dostawy surowców, m.in. metali ziem rzadkich, Kazachstan miał otrzymywać od Niemiec kapitał i technologie).

Także **Uzbekistan** ochładzał swe relacje z Rosją, czego przejawem było jego formalne wystąpienie w czerwcu 2012 r. z Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) – zdominowanej przez Rosję struktury bezpieczeństwa¹⁰⁵, co nastąpiło tuż po wizycie prezydenta Putina w Taszkencie. Zacieśniał natomiast nadal swe stosunki z Chinami (m.in. w sierpniu 2012 r. rozpoczął eksport gazu ziemnego do Chin) i normalizował relacje z Zachodem. Plotki o ciężkiej chorobie prezydenta Islama Karimowa, jakie pojawiły się w marcu 2013 roku, zwracały uwagę na pozorny charakter stabilności wewnętrznej w Uzbekistanie, gdzie nie ogłoszono dotąd czytelnych reguł nieuchronnej sukcesji władzy.

Turkmenistan, gdzie w lutym 2012 r. rozpoczęła się kolejna kadencja prezydenta Kurbanguły Berdymuhamedowa (oficjalnie nazwana „erą najwyższego szczęścia i stabilności”), zwiększył swą asertywność w sporach z Azerbejdżanem (o złoża

z przemytem narkotyków i ułatwienia w rejestracji w Rosji tadżyckich migrantów zarobkowych. Tadżykistan nadal nie zgadzał się natomiast na rosyjski postulat przywrócenia kontroli granicy tadżycko-afgańskiej przez rosyjskich żołnierzy.

¹⁰⁴ Zmiana polegała na tym, że do (dotąd jednopartyjnego: rządząca partia Nur Otan) parlamentu dopuszczono tym razem umiarkowaną opozycję: po kilka mandatów uzyskali przedstawiciele partii Ak Żoł i komuniści.

¹⁰⁵ Był to już kolejny raz, gdy Uzbekistan podejmował taką decyzję. Poprzednio wystąpił z OUBZ w 1999 r., a powrócił do niej w 2006 r.

gazu na Morzu Kaspijskim – organizując swe pierwsze ćwiczenia morskie) i Iranem (o warunki płatności za eksportowany gaz – dwukrotnie przerywając na pewien czas jego dostawy). Wizyta prezydenta Putina w Turkmenistanie w grudniu 2012 r. (przy okazji szczytu WNP) nie przyniosła przełomu w dość chłodnych stosunkach z Rosją.

THE CIS REGION: THE TIME OF SOLSTICE

In Russia, the year 2012 brought a political awakening of the most active part of the society. However, the biggest challenge for Vladimir Putin's (increasingly ineffective) authoritarian system of government came in the form of increasing tensions within the ruling elite. Despite fairly good macroeconomic indicators, the Russian economy showed clear signs of slowdown. Russia's foreign policy was increasingly held hostage to Putin's personal obsessions, which led to the cooling-down of the relations with the West. In Ukraine, the parliamentary election did not bring much change. The political scene was still dominated by the Party of Regions, and its leader, president Victor Yanukovich, ruled the country in a quasi-authoritarian way. In terms of foreign policy, the association agreement with the European Union was not signed and Ukraine remained undecided on its possible accession to the Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan. The most important challenges were the economic situation and the next presidential election, planned for 2015. The year 2012 also brought increase of internal instability in all countries of Southern Caucasus.